

UCHWAŁA NR
RADY POWIATU MIĘDZYRZECKIEGO

z dnia 2014 r.

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Międzyrzeckiego” na lata 2014-2017.

Na podstawie art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2013 r., poz. 595 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), uchwala się, co następuje :

§ 1. Przyjmuje się „Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Międzyrzeckiego na lata 2014-2017, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Międzyrzeckiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego.

Przewodniczący Rady
Powiatu

Lesław Hołownia

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
POWIATU MIĘDZYRZECKIEGO
NA LATA 2014-2017**

**Opracowanie
Marceli Tureczek**

Międzyrzecz 2013

Wizja i misja Programu	1
Wprowadzenie	2
Podstawa prawna programu, w tym niektóre kompetencje starostów w zakresie zagadnień ochrony i opieki nad zabytkami	3
1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.	
2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku (Dz.U. 2003 Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.).	
3. Ustawa o samorządzie powiatowym z dnia 5 czerwca 1998 roku (Dz.U. 2013 poz. 595).	
4. Wybrane zagadnienia ochrony walorów kulturowych i historycznych na podstawie <i>Ustawy o ochronie przyrody</i> z dnia 16 kwietnia 2004 roku (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880) <i>Ustawie prawo ochrony środowiska</i> dnia 27 kwietnia 2001 roku (Dz. U. 2001 Nr 62 poz. 627) oraz <i>Ustawie prawo budowlane</i> z dnia 7 lipca 1994 roku (Dz. U. 1994 Nr 89 poz. 414).	
5. Inne akty prawne określające podstawę prawną przygotowania i realizacji Programu.	
6. Wybrane dokumenty programowe obejmujące zagadnienia ochrony i opieki nad zabytkami na szczeblu powiatowym, wojewódzkim i krajowym, mające znaczenie dla planowanych działań na terenie powiatu międzyrzeckiego.	
Zarys historii obszaru powiatu międzyrzeckiego oraz ogólna charakterystyka kulturowa	9
Charakterystyka zasobów zabytków i krajobrazu kulturowego powiatu międzyrzeckiego, w tym obiekty o szczególnym znaczeniu oraz cechy geograficzne i elementy dziedzictwa przyrodniczego	11
Ocena stanu i problemów ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu międzyrzeckiego	22
Zabytki i krajobraz kulturowy, jako potencjalny czynnik rozwoju gospodarczego.	29
Analiza SWOT: Mocne / Słabe strony oraz Szanse / Zagrożenia ochrony zabytków na terenie powiatu międzyrzeckiego	30
Struktura celów Programu	33
Charakterystyka celów, kierunków i zadań Programu	34
Zasady oceny realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami	37
1. Instrumenty wdrażania Programu	
2. Monitoring i ewaluacja realizacji Programu	
Potencjalne źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami	38

WIZJA

*Powiat międzyrzecki -
mikroregion określony wielokulturowym
dziedzictwem, świadomością społeczną
posiadanych zasobów oraz umiejętnością
korzystania z potencjału posiadanego
rezerwuaru w wymiarze gospodarczym*

MISJA

*Poprawa jakości i koordynacji działań
w zakresie opieki nad zabytkami
powiatu międzyrzeckiego*

WPROWADZENIE

Program opieki nad zabytkami powiatu międzyrzeckiego na lata 2014-2017, zwany dalej Programem, jest dokumentem programowym powiatu międzyrzeckiego. Podstawowym celem niniejszego dokumentu jest określenie mapy potencjalnych działań związanych z poprawą stanu zachowania i profilaktyki dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu międzyrzeckiego.

Zgodnie z wymogami ustawowymi oraz stosowaną praktyką, *Program* nie stanowi bezpośrednio podstawy do działań związanych z finansowaniem konkretnych projektów ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego. Tym niemniej w powiązaniu z innymi dokumentami programowymi i kompetencjami ustawowymi powiatu międzyrzeckiego, a także z potencjalnymi założeniami do realizacji rocznych budżetów powiatu międzyrzeckiego, Program powinien określać kierunki planowanych działań, które w sposób pośredni, także poprzez udział środków budżetowych, pozwolą na wyraźną poprawę stanu zachowania, percepcji i wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego.

Zakres działań, które będą stanowiły realizację Programu, określają przyjęte cele i zadania priorytetowe. Ich układ oraz charakter nie wykluczają realizacji zadań dodatkowych ukierunkowanych na problematykę opieki nad dziedzictwem kulturowym.

Całość stanowi wyraz polityki władz samorządowych powiatu międzyrzeckiego, która w podstawowym wymiarze powinna sprzyjać pobudzaniu świadomości, potrzeb edukacyjnych i aktywności społecznej. Założenie to określa potrzebę budowania poczucia odpowiedzialności za wartości wspólne, mające charakter ponadmaterialny. W ten sposób Program powinien docelowo przyczynić się do poprawy stanu zachowania zabytków i krajobrazu kulturowego, wykorzystania zasobów i walorów dziedzictwa kulturowego, w tym w wymiarze gospodarczym, przede wszystkim w zakresie organizacji turystyki indywidualnej i masowej, ale również w zakresie zrównoważonej eksploatacji zasobów przyrody, która jako jeden ze składników fizjonomii środowiska określa pojęcie krajobrazu kulturowego.

Program jako wyraz polityki władz samorządowych stanowi w założeniu „dokument dobrych praktyk”, które w wymiarze aktywności samorządu powiatu międzyrzeckiego oraz społeczności lokalnej, powinny przyczynić się do eliminowania potencjalnych zagrożeń oraz konfliktów związanych z szeroko pojętymi działaniami wokół problematyki dziedzictwa kulturowego. Założenie to, definiując misję dokumentu, w wymiarze praktycznym określa możliwości realizacji przyjętej wizji.

Program w zakresie zagadnień opieki nad zabytkami, stanowi podstawę do konstruowania innych dokumentów strategicznych na terenie powiatu międzyrzeckiego, które zgodnie z art. 1, pkt. 2 *Ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, powinny uwzględniać w szczególności: wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury, walory architektoniczne i krajobrazowe, wymagania ochrony środowiska, w tym gospodarowania wodami i ochrony gruntów rolnych i leśnych, wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, potrzeby interesu publicznego¹.

Program wpisuje się w potrzebę kreowania konstytucyjnej zasady strategii zrównoważonego rozwoju, uwzględniającej obok potrzeby rozwoju gospodarczego kreujące pobudzanie rynku pracy

¹ Por. *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego*, opr. J. Welc-Jędrzejewska, E.Kulesza-Szerniewicz, B. Makowska, E. Stieler, E. Jagielska, Warszawa 2011.

i poprawy położenia ekonomicznego i socjalnego mieszkańców powiatu międzyrzeckiego, również zasoby zastane, wypracowane przez minione pokolenia, charakteryzujące się walorami materialnymi oraz niematerialnymi, określającymi takie zagadnienia jak tożsamość regionalna i narodowa, poszanowanie dla tradycji narodowej i wielokulturowej, zachowanie wartości duchowych obszaru powiatu międzyrzeckiego, mających wymiar zarówno świecki jak też religijny.

Tym samym Program, zgodnie z art. 87, ust. 2 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 roku, w szczególności obejmuje następujące obszary problemowe:

- *włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;*
- *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
- *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
- *określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
- *podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

Założenia metodologiczne Programu obejmują analizy założeń prawnych i dokumentów programowych na szczeblu krajowym oraz lokalnym, analizy dotychczasowych praktyk w zakresie opieki nad zabytkami, analizy zagrożeń oraz uwarunkowań lokalnych w wymiarze społeczno-gospodarczym, analizy optymalnych metod ewaluacji i kontroli realizacji założeń programowych.

Założenia merytoryczne Programu uwzględniają uwarunkowania specyfiki historyczno-kulturowej obszaru powiatu międzyrzeckiego, stan zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego, podstawowe zagrożenia, proponowane działania profilaktyczne i interwencyjne, zakres celów priorytetowych, potencjalne narzędzia finansowe.

Program opieki nad zabytkami powiatu międzyrzeckiego na lata 2014-2017, pozostaje zgodny z tezami metodologicznymi i merytorycznymi *Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2013-2016*.

PODSTAWA PRAWNA PROGRAMU, W TYM NIEKTÓRE KOMPETENCJE STAROSTÓW W ZAKRESIE ZAGADNIEŃ OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Program pozostaje zgodny z obowiązującymi przepisami prawa, w szczególności z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, w zakresie wymogu realizacji tego typu dokumentów jak też innych kompetencji samorządu powiatowego określonych w/w ustawą, oraz *Ustawą o samorządzie powiatowym*.

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku w art. 5 stanowi, że: *Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...) kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*. Art. 6, ust. 1: *Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju*. Art. 82:

Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku (Dz.U. 2003 Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.)

Art. 3, ust. 1 Ustawy stanowi, że: *zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zgodnie z art. 6 ochronie podlegają zabytki nieruchome i ruchome bez względu na stan zachowania. Zapis ten określa również rodzaje zabytków podlegających ochronie.*

Zgodnie w/w Ustawą pojęcie ochrony i opieki nad zabytkami, art. 4, określa, że organy administracji publicznej podejmują działania na rzecz ochrony zabytków, w tym działania polegają w szczególności na:

- 1) zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;*
- 2) zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 3) udaremnianiu niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*
- 4) przeciwdziałaniu kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*
- 5) kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;*
- 6) uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.*

Art. 7, ust. 4 określa, że jedną z form ochrony zabytków jest *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Art. 12, ust. 1 stanowi, że: *starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie*

Art. 18, ust. 1 stanowi, że ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się w strategiach rozwojowych i planach zagospodarowania przestrzennego, w tym w analizach i studiach z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu.

Art. 21 stanowi, że podstawą sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków.

Art. 50, ust. 3 stanowi, że: *w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. Przepisy o gospodarce nieruchomościami stosuje się odpowiednio.*

Art. 50, ust. 4, pkt 2 stanowi, że: *zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami;*

Art. 87, ust. 1 stanowi, że *zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami;*

Art. 87, ust. 3 stanowi, że *wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków;*

Art. 87, ust 4 stanowi, że *programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym;*

Art. 87, ust 5 stanowi, że *z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

Art. 102-105 określa kompetencje starostów w zakresie organizacji społecznej opieki nad zabytkami, w tym wskazuje możliwość powoływania i odwoływania społecznych opiekunów zabytków w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

3. Ustawa o samorządzie powiatowym z dnia 5 czerwca 1998 roku (Dz.U. 2013 poz. 595).

Kompetencje samorządów powiatowych uwzględniają zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami. Zagadnienia te mieszczą się w art. 4, określającym zadania publiczne realizowane przez powiaty. Wśród zadań priorytetowych obejmujących bezpośrednio lub pośrednio problematykę ochrony i opieki nad zabytkami należy wymienić w szczególności:

- *edukacji publicznej;*
- *kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;*
- *kultury fizycznej i turystyki;*
- *ochrony środowiska i przyrody;*
- *promocji powiatu;*
- *współpracy i działalności na rzecz organizacji pozarządowych oraz podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.*

4. Wybrane zagadnienia ochrony walorów kulturowych i historycznych na podstawie *Ustawy o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880) Ustawie prawo ochrony środowiska dnia 27 kwietnia 2001 roku (Dz. U. 2001 Nr 62 poz. 627) oraz Ustawie prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 roku (Dz. U. 1994 Nr 89 poz. 414).*

Art. 2 *Ustawy o ochronie przyrody* stanowi, że celem ochrony jest między innymi ochrona walorów krajobrazowych. Zgodnie z założeniami art. 91, organem ochrony przyrody jest starosta. *Ustawa prawo ochrony środowiska*, uwzględnia zasady gospodarki w zakresie potrzeb ochrony środowiska naturalnego oraz warunki korzystania ze środowiska, w tym ze środowiska kulturowego określając jednocześnie kompetencje samorządu powiatowego. *Ustawa prawo budowlane* ściśle powiązana z przepisami *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* w zakresie norm i zasad procesu budowlanego przy obiektach pozostających w ewidencji lub rejestrze zabytków, określa kompetencje powiatowych inspektorów nadzoru budowlanego.

5. Inne akty prawne określające podstawę prawną przygotowania i realizacji Programu

- *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.);*
- *Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.);*

- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2001 Nr 13, poz. 123.);
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2003 r. Nr 96, poz. 873 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 1997 r. Nr 5, poz. 24 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85, poz. 539 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2006 r. Nr 97, poz. 673 z późn. zm.).

Dodatkowo należy wskazać poza podstawą prawną Programu, Projekt Ustawy z dnia 21 maja 2013 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

6. Wybrane dokumenty programowe obejmujące zagadnienia ochrony i opieki nad zabytkami na szczeblu powiatowym, wojewódzkim i krajowym mające znaczenie dla planowanych działań na terenie powiatu międzyrzeckiego

Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Międzyrzeckiego

Spośród dokumentów na szczeblu powiatowym podstawowe znaczenie ma Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Międzyrzeckiego z 2001 roku (aktualizacja z 2004 roku), uwzględniająca walory historyczne i kulturowe powiatu, jako czynniki mające potencjalne znaczenie dla rozwoju. W obrębie charakterystyki walorów turystycznych podkreśla się potrzebę zrównoważonego rozwoju tej dziedziny z uwzględnieniem walorów przyrodniczych, społecznych oraz kulturowych. Strategia zakłada możliwość rozwoju turystyki, jako czynnika poprawiającego możliwości zatrudniania. W obrębie potencjału wskazuje się bliskość granicy polsko-niemieckiej oraz walory środowiska przyrodniczego. Jednocześnie w założeniach Strategii wskazuje się na potrzebę opracowania programu rozwoju turystyki na terenie powiatu międzyrzeckiego.

Zagadnienia ochrony i opieki nad zabytkami uwzględnia się w obrębie zagadnień kultury. Tu wskazuje się przede wszystkim na pozycję międzyrzeckiej placówki muzealnej. Tym niemniej wśród wniosków podkreśla się niedostateczny poziom finansowania.

Problem ochrony i opieki nad zabytkami określa również analiza SWOT Strategii w zakresie edukacji i kultury. Jako mocną stronę wskazuje się bogate tradycje historyczne i kulturowe oraz wielość unikatowych obiektów zabytkowych. Jako stronę słabą określono ich zły stan.

Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Międzyrzeckiego

Jak dotychczas w odniesieniu do zagadnień ochrony i opieki nad zabytkami, najobszerniej odniesiono się w obrębie Planu Rozwoju Lokalnego Powiatu Międzyrzeckiego na lata 2008-2010. W obrębie założeń uwzględniono między innymi inwestycje w obrębie zespołu muzealnego w Międzyrzeczu, modernizację i przebudowę budynku I Liceum Ogólnokształcącego w Międzyrzeczu, projekty związane z działaniami wokół publicznych obiektów przemysłowych oraz ich otoczeniem i przystosowaniem na cele kulturalne, ponadto projekty związane z zabezpieczeniem obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń. Część z tych inwestycji zostało zrealizowanych lub jest w trakcie realizacji. Dodatkowo wskazuje się także na projekty promocyjne powiatu, które mogą uwzględniać również zagadnienia związane z ochroną zabytków.

Zagadnienia ochrony środowiska kulturowego w ograniczonym zakresie podejmują również inne dokumenty programowe: programy współpracy z organizacjami pozarządowymi i podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego, gdzie uwzględnia się między innymi zadania w zakresie promocji powiatu oraz ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, program ochrony środowiska. Na obecnym etapie część ze wskazanych dokumentów wymaga aktualizacji.

Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2013-2016

Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2013-2016, w obrębie szeregu założeń uwzględnia zagadnienia związane z obszarem powiatu międzyrzeckiego. W rozumieniu ogólnym wskazać należy na wszelkie zagadnienia ukierunkowane na problem ochrony i opieki nad zabytkami. Tym samym *Program* na szczeblu wojewódzkim uwzględnia ochronę i opiekę w zakresie: zasobów archeologicznych, szeroko rozumianych układów urbanistycznych i ruralistycznych, architektury i budownictwa, obiektów techniki, historycznych traktów, parków i założeń ogrodowych, cmentarzy, zabytków ruchomych, muzeów, elementów kultury duchowej, elementów środowiska naturalnego. Natomiast wśród zagadnień szczegółowych dotyczących terenu powiatu międzyrzeckiego, należy wymienić obiekty pretendujące do wpisu na listę pomników historii lub do utworzenia parków kulturowych:

- zespół zamkowo-muzealny wraz z otoczeniem przyrodniczym w Międzyrzeczu;
- zespół fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego (w przypadku tego obiektu - zespołu rozważa się w ramach *Programu* możliwość, utworzenia parku kulturowego na zasadach porozumienia właściwych organów samorządowych);
- bazylika - sanktuarium w Rokitnie.

Dodatkowo, w związku z uwzględnieniem założeń *Programu* na lata 2009-2012 w *Programie* na lata 2013-2016, przewiduje się utworzenie następujących parków kulturowych: *Pszczew - układ przestrzenny miasta wraz z grodem stożkową i izbą muzealną*. Ponadto, w odniesieniu do założeń *Programu* na lata 2009-2012, przyjętych w bieżącym okresie, należy wskazać na projekty szlaków turystycznych przebiegających przez teren powiatu międzyrzeckiego:

- szlak cysterski;
- szlak templariuszy i joannitów;
- szlak gotyckich kościołów farnych - odcinek północny;
- szlak zabytkowych ratuszy;
- szlak zabytkowych kościołów drewnianych;
- szlak zabytków konstrukcji szkieletowej;
- szlak architektury barokowej;
- szlak fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego;
- szlak najcenniejszych zespołów urbanistycznych o średniowiecznym rozplanowaniu i zachowanym układzie przestrzennym.

W obrębie programu wskazano również na obiekty, które powinny podlegać szerszej dyskusji w zakresie ich ochrony i promocji. Jak wskazano w konkluzji programu, lista tych obiektów ze względu na szereg uwarunkowań specyficznych, pozostaje otwarta. Tu także uwzględniono następujące obiekty z terenu powiatu międzyrzeckiego:

- kościół farny św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu, obok takich obiektów jak w: Babimoście, Dobiegniewie, Kożuchowie, Lubsku, Ośnie Lubuskim, Słońsku, Szprotawie, Świebodzinie, Wschowie i Żarach;
- grupa kościołów „tzw. projekty typowe” Karla Friedricha Schinkla w Gliźnie, Międzyrzeczu, Osiecznicy i Rogozińcu;
- zespoły urbanistyczne Kożuchowa, Wschowy, Bytomia Odrzańskiego, a także niewielkie zespoły urbanistyczne: Bledzewa, Brójec, Pszczewa, Trzciela;
- założenia sanatoryjne wraz z elementami założeń ogrodowych w Trzebiechowie i Międzyrzeczu - Obrzycach;
- założenia parkowe w Bukowcu oraz w Lubnie.

Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego uwzględnia następujące dokumenty programowe dla obszaru województwa: *Strategia rozwoju województwa lubuskiego do roku 2020*; *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego*; *Strategia rozwoju kultury województwa lubuskiego*; *Strategia rozwoju turystyki województwa lubuskiego na lata 2006-2013*; *Założenia strategii rozwoju Polski Zachodniej „Polska Zachodnia 2020”*, a także *Lubuską Mapę Potrzeb i Aspiracji* opracowaną w 2011 roku oraz *Plan gospodarki odpadami województwa lubuskiego*.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2013-2016

Zakres działań lokalnych oraz działań wsparcia dla inicjatyw lokalnych odnoszących się do problematyki ochrony i opieki nad zabytkami określa *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2013-2016*. Wśród podstawowych założeń realizacji dokumentu podkreśla się rolę samorządu terytorialnego, jako czynnika mającego znaczący wpływ na kreowanie działań pożądanых na rzecz dziedzictwa kulturowego. Istotnym celem w obrębie założeń krajowych jest poprawa stanu realizacji lokalnych programów opieki nad zabytkami. Obecnie realizacja tych dokumentów kształtuje się na poziomie około 20-25% w skali kraju. Program krajowy zakłada także wsparcie merytoryczne samorządu terytorialnego. W założeniu realizacja tego celu ma polegać na budowie portali informacyjnych, organizacji szkoleń i warsztatów dla pracowników jednostek samorządu oraz przygotowanie opracowań studialno - dokumentacyjnych.

Istotnym i podkreślanym elementem jest wzmocnienie narzędzi ochrony krajobrazu kulturowego. Wyznacznikiem tych działań jest między innymi projekt ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku z potrzebą wzmocnienia narzędzi ochrony krajobrazu. Założenia tego dokumentu nakładają kompetencję także na organy powiatowe, w tym zwiększają uprawnienia powiatowych inspektorów nadzoru budowlanego w zakresie potrzeb ochrony krajobrazu. W założeniach tego projektu zwraca się także uwagę na niską efektywność egzekwowania niektórych przepisów Prawa budowlanego w zakresie ochrony krajobrazu.

Program krajowy zwraca uwagę na problematykę kształtowania tożsamości z wykorzystaniem zasobów dziedzictwa kulturowego, a także tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze i edukacji na rzecz poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego. Należy także wskazać na analizy określające niski poziom percepcji dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich.

Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004 - 2020

Dokument w podstawowym założeniu określa wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego jako czynnika istotnego z punktu widzenia procesów określających rozwój gospodarczy kraju. Rozwój i poprawa jakości wykorzystania zasobów kulturowych stanowią czynnik ekwiwalentny z zagadnieniami rozwoju gospodarczego w obrębie konstytucyjnej zasady rozwoju zrównoważonego. W odniesieniu do zagadnień dziedzictwa kulturowego, dokument określa przede wszystkim pozycję muzeów województwa lubuskiego na tle kraju, charakter działalności muzealnej, kondycję merytoryczną oraz finansową, ponadto wyznacza podstawowe potrzeby w odniesieniu do działalności placówek muzealnych.

ZARYS HISTORII OBSZARU POWIATU MIĘDZYRZECKIEGO ORAZ OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA KULTUROWA

Teren współczesnego powiatu międzyrzeckiego, ustanowionego reformą administracyjną wprowadzoną w życie 1 stycznia 1999 roku obejmuje sześć gmin, spośród których trzy: Międzyrzecz, Skwierzyna i Trzciel mają charakter miejsko-wiejski, zaś trzy pozostałe: Bledzew, Przytoczna i Pszczew mają charakter wiejski. Należy jednak podkreślić, że zarówno Bledzew, jak i Pszczew posiadały jeszcze po II wojnie światowej prawa miejskie.

Procesy polityczne, społeczne oraz kulturowe na przestrzeni dziejów, określiły ten obszar, jako wielokulturowy. Osadnictwo człowieka w dorzeczu Obry datuje się na schyłkowy okres paleolityczny, który można określić na 11000 lat p.n.e. Teren dzisiejszego powiatu podlegał wszystkim procesom osadniczym w okresie prahistorycznym, z wyraźnym, potwierdzonym znaleziskami archeologicznymi nasyceniem kultur epoki brązu i epoki żelaza. Jednocześnie teren ten bardzo wcześnie, bo już w X wieku został włączony w procesy państwowotwórcze, które zyskały na sile zwłaszcza na obszarze Wielkopolski. Zjawiska te stały się powodem włączenia grodu międzyrzeckiego w obręb działalności pierwszych władców Polski, zaś znaczenie Międzyrzecza zostało na początku XI wieku podkreślone założeniem eremu benedyktynów, którzy mieli wspierać misję kulturową i polityczną Bolesława Chrobrego.

Duże znaczenie grodu, sprzyjające warunki gospodarcze w postaci szlaków komunikacyjnych i zaplecza demograficznego przyczyniły się intensyfikacji procesów osadniczych i urbanizacyjnych w XIII wieku. Wówczas zostały lokowane dwa miasta: Międzyrzecz oraz Skwierzyna. Nieco później prawa miejskie uzyskały Bledzew, Brójce, Pszczew oraz Trzciel. Równocześnie do procesów urbanizacyjnych, nastąpił rozwój sieci wiejskiej związanej z osadnictwem na prawie niemieckim. Zjawiska te w wymiarze kulturowym przyczyniły się do rozwoju sieci parafialnej. Należy także wspomnieć o powstaniu w tym okresie dwóch klasztorów cysterskich: w Gościkowie oraz w Bledzewie. Obecność obu konwentów znacząco w przeciągu kolejnych stuleci wpłynęła na obecną dziś na terenie powiatu spuściznę kulturową.

Procesy osadnicze w XIII-XV wieku określiły również charakter etniczny tego terenu, który w znacznym stopniu został wzbogacony pierwiastkiem niemieckim. Zjawisko to dotyczyło zwłaszcza miast oraz wsi klasztornych, gdzie sprowadzano osadników z terenów dzisiejszych Niemiec. Sytuacja ta wpłynęła na początku XVI wieku na przemiany religijne spowodowane procesami reformacji. Nowinki religijne, głoszone w języku niemieckim, szczególnie chętnie były przyjmowane wśród ludności etnicznie niemieckiej. Siła reformacji na tym terenie około połowy XVI wieku, niemal całkowicie wyeliminowała katolicyzm. Nawrót tego wyznania nastąpił począwszy od XVII wieku, jednak nawet w obrębie dóbr klasztornych dochodziło do rozwiązań siłowych w celu ponownego zajmowania dóbr. Sytuacja ta nie wyeliminowała protestantyzmu, który ostatecznie przetrwał tu do 1945 roku. W kontekście zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego należy podkreślić na terenie powiatu międzyrzeckiego szereg obiektów sakralnych i sepulkralnych, które mają charakter poprotestancki. Dotyczy to zarówno miast i byłych miast, jak też niewielkich miejscowości powiatu.

Obok dóbr będących własnością kościołów, teren powiatu charakteryzuje się również obecnością licznych pozostałości dawnych majątków szlacheckich. Część z nich mimo przemian własnościowych, zwłaszcza po 1945 roku oraz zniszczeń, które nastąpiły szczególnie po 1989 roku, nadal określa walory kulturowe i dziedzictwo powiatu.

Znacząca część dzisiejszego powiatu, z dobrami pozostającymi obecnie na terenach sąsiednich powiatów: gorzowskiego, sulęcińskiego, świebodzińskiego, nowotomyskiego wchodziła w skład starostwa międzyrzeckiego, którego centrum administracyjnym był międzyrzecki zamek. Starostwo

to, mające charakter niegrodowy, dzierzawny wykształcone terytorialnie na bazie średniowiecznej kasztelanii międzyrzeckiej, pozostające zarazem dobrem królewskim, funkcjonowało nieprzerwanie do 1793 roku. Jednocześnie w 1791 roku powołany został najstarszy powiat międzyrzecki, który swoim zasięgiem obejmował znaczne tereny zachodniej Wielkopolski. Po drugim rozbiórce Polski, zarówno dobra starościńskie, jak też klasztorne stały się częścią państwowej domeny pruskiej. Na krótko tereny te w całości powróciły w obręb polskiej państwowości w okresie Księstwa Warszawskiego (1807-1815).

Po 1815 roku władze pruskie na mocy reformy administracyjnej królestwa Prus, powołały w ramach wielkiego Księstwa Poznańskiego, zamienionego w połowie XIX wieku na Prowincję Poznańską kolejny twór administracyjny w postaci powiatu międzyrzeckiego, ponadto funkcjonował także powiat skwierzyński. Jednocześnie Skwierzyna w II poł. XX wieku była miastem bardziej ludnym od Międzyrzecza. Teren powiatu międzyrzeckiego został znacząco ograniczony w stosunku do granic z 1791 roku, tym niemniej obejmował on obszary, które obecnie znajdują się w zachodniej części dzisiejszego województwa wielkopolskiego. W takim kształcie powiat międzyrzecki przetrwał do 1919 roku, kiedy w wyniku odrodzenia polskiej państwowości, część jego wschodnich terenów, znalazła się w granicach Polski. W podobnej formie powiat międzyrzecki funkcjonował po II wojnie światowej, granicząc jednocześnie od północy z terenem powiatu skwierzyńskiego. Obejmował wówczas zwłaszcza tereny, które obecnie znajdują się w powiecie świebodzińskim z takimi miejscowościami jak Gościkowo, Zbąszynek, Dąbrówka Wlkp., Chlastawa. W 1961 roku, na skutek reorganizacji administracyjnej kraju, w skład powiatu międzyrzeckiego weszły tereny zlikwidowanego powiatu skwierzyńskiego. Powiat międzyrzecki, jako jednostka administracyjna został zniesiony na mocy reformy z 1975 roku. Wówczas przyjęto dwustopniowy podział administracyjny kraju w oparciu o gminy i województwa.

Współczesny powiat międzyrzecki obejmuje trzon historycznie wielkopolskich obszarów, na terenie województwa lubuskiego. Teren powiatu charakteryzuje się wyraźnym nasyceniem obiektów historycznych, ale również zróżnicowaniem kulturowym substancji zabytkowej i społecznej, zarówno dawnej jak też współczesnej. Ten drugi aspekt określa przemiany, które nastąpiły na tym terenie po 1945 roku w wyniku przesiedleń ludności niemieckiej i napływu ludności z terenów dawnej wschodniej Polski. Cechą charakterystyczną powiatu jest między innymi obecność wyznania grecko-katolickiego (unickiego), co jest spowodowane obecnością ludności łemkowskiej. Jednocześnie mimo równowagi między wyznaniem katolickim i protestanckim na tym terenie przed 1945 rokiem, obecnie nie ma na terenie powiatu międzyrzeckiego, poza niewielkimi gminami (Międzyrzecz) ludności wyznań protestanckich. Warto też wskazać o braku społeczności żydowskiej, która wyraźnie była reprezentowana na tym terenie jeszcze w XIX wieku. Śladem po obecności tej grupy są jednak liczne przykłady spuścizny kulturowej, przede wszystkim w postaci obiektów sakralnych i sepulkralnych.

Obecnie społeczność lokalna powiatu międzyrzeckiego, mająca w wymiarze socjologicznym charakter postmigracyjny, podlega procesom reinterpretacji dziedzictwa kulturowo obcego. Przejawem tych zjawisk są różnego rodzaju inicjatywy naukowe, kulturalne odnoszące się do byłych mieszkańców tego terenu oraz ich spuścizny, a także budowania tradycji wokół wartości „przywiezionych” z dawnej Polski wschodniej (Kresów). Zagadnienia te do 1989 roku nie mogły być eksponowane. Wyraźnym zjawiskiem jest proces stopniowego upodmiotowienia dziedzictwa kulturowego, który przejawia się zjawiskami określającymi budowanie lokalnej tożsamości. Wskazać tu należy również na wnoszenie obiektów pamięci w przestrzeni publicznej. Zjawiska te określają potencjalne kierunki działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, jego kształtowania oraz potencjalne problemy i zagrożenia w zakresie zachowania i percepcji tej substancji.

Współcześnie obszar powiatu międzyrzeckiego, zwłaszcza w wymiarze popularnym, określany jest, jako „Ziemia Międzyrzecka”. Zjawisko to znajduje swoje odzwierciedlenie w specyfice historycznej i kulturowej obecnego województwa lubuskiego będącego zbiorem różnych krain historyczno-geograficznych. Popularyzacji tego określenia, zyskującego w ostatnich latach także wymiar obiektywny, sprzyjają władze powiatu międzyrzeckiego, zaś w wymiarze materialnym wskazać można na nazewnictwo niektórych instytucji, w tym muzeum, dla którego organem prowadzącym jest Starostwo

Powiatowe w Międzyrzeczu, tytuły publikacji naukowych i popularnonaukowych, publicystycznych. Badania ukierunkowane na procesy społeczne i budowanie lokalnej tożsamości, jako czynnika podstawowego dla poprawy sytuacji gospodarczej i społecznej mikroregionów, pozwalają także odnotować coraz częstsza subiektywną identyfikację społeczności lokalnej powiatu z tym określeniem oraz terytorium. Powiat międzyrzecki na mocy Uchwały Rady Powiatu, nr XLIX/324/10 z dnia 28 września 2010 roku, po zasięgnięciu opinii Komisji Heraldycznej, posiada herb oraz flagę. Herb w polu czerwonym przedstawia głowę orła wielkopolskiego, zwróconego w prawo i ujętego między dwoma wstęgami symbolizującymi rzeki: Wartę oraz Obrę. Flagę powiatu stanowi prostokątny płat tkaniny, na którym umieszczono godło w postaci głowy orła wielkopolskiego między dwoma wstęgami symbolizującymi rzeki: Wartę oraz Obrę.

CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ZABYTKÓW I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU MIĘDZYRZECKIEGO, W TYM OBIEKTY O SZCZEGÓLNYM ZNACZENIU ORAZ CECHY GEOGRAFICZNE I ELEMENTY DZIEDZICTWA PRZYRODNICZEGO

Powiat międzyrzecki charakteryzuje się znacznym nasyceniem obiektów o charakterze zabytkowym, które obok czynników środowiska naturalnego i elementów współczesnej aktywności społeczno-gospodarczej, wyznaczają kształt lokalnego krajobrazu kulturowego. Należy w tym miejscu podkreślić, że pojęcie zabytku w niniejszym Programie jest rozumiane zgodnie z art. 3 ust. 1 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Oznacza to, że w skład zasobów substancji zabytkowej na terenie powiatu międzyrzeckiego wchodzi nie tylko obiekty, które pozostają przedmiotem rejestru zabytków. Taka wykładnia pozostaje zgodna pod względem metodologicznym z założeniami Ustawy. Tym samym ochronie i opiece w praktyce powinny podlegać wszystkie obiekty, które posiadają wartość historyczną, naukową i istotną ze społecznego punktu widzenia. Jednocześnie przyjęcie takiego rozwiązania określa potencjalne założenia w zakresie ochrony walorów historycznych i kulturowych na obszarze powiatu międzyrzeckiego, realizowane w obrębie innych dokumentów programowych, w szczególności w planach zagospodarowania przestrzennego.

Na terenie powiatu międzyrzeckiego nie ma ani jednego obiektu zabytkowego, stanowiącego przedmiot Listy Światowego Dziedzictwa UNESCO, żaden z obiektów zabytkowych nie jest wpisany na listę pomników historii, ponadto jak dotychczas nie ustanowiono ani jednego parku kulturowego, określającego tzw. ochronę obszarową.

Dziedzictwo archeologiczne

Istotny zasób dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu międzyrzeckiego stanowią obiekty o charakterze archeologicznym. Szczegółowy wykaz stanowisk archeologicznych określa Archeologiczne Zdjęcie Polski a także rejestr i ewidencja zabytków prowadzone przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków. Stanowiska archeologiczne na terenie powiatu międzyrzeckiego, jako obiekty nieruchome obejmują wszystkie okresy pradziejowe oraz historyczne, w postaci stanowisk stacjonarnych, określonych kontekstem nawarstwień kulturowych w obrębie warstw glebowych. Wśród tego typu obiektów na terenie powiatu międzyrzeckiego należy wyróżnić: grody, osady, cmentarzyska, pozostałości dawnych osad, nawarstwienia historycznych miast, nawarstwienia historycznych wsi - w obu przypadkach szczególnie istotne przy ewentualnych inwestycjach. Jednocześnie należy podkreślić, że zabytki archeologiczne obejmują przedmioty ruchome. Zgodnie z wykładnią polskiego prawa, zabytek archeologiczny nie jest określony cezurą czasową.

Układy urbanistyczne

Analiza zasobów obiektów zabytkowych o charakterze nieruchomym na terenie powiatu międzyrzeckiego wskazuje, że w obrębie rejestru zabytków prowadzonym przez Lubuskiego

Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, najwięcej obiektów znajduje się w obrębie założeń urbanistycznych, także takich jak Bledzew, Brójce oraz Pszczew, które obecnie nie posiadają praw miejskich. Obiekty te w przeważającej części zaliczają się do grupy budowli sakralnych oraz dawnej zabudowy mieszkalno-usługowej. Kolejną grupę w miastach stanowią obiekty użyteczności publicznej, takie jak budynki szpitali i zespoły przyszpitalne, na przykład w Obrzycach, budynki urzędów, w tym szczególnie ratusze, zespoły w postaci stacji kolejowych, obiekty komunalne takie jak wieże ciśnień, wreszcie rzadziej takie obiekty jak młyn poklasztorny w Bledzewie lub spichlerz w Skwierzynie. W przypadku Międzyrzecza i Skwierzyny do rejestru zabytków wpisane są całe układy urbanistyczne, ponadto najbardziej rozpoznawalnym wyznacznikiem nieruchomości zabytkowych w Międzyrzeczu pozostaje zespół zamkowy i folwarczny, który nie jest częścią miasta lokacyjnego i stanowi odrębny zespół.

Układy urbanistyczne w Międzyrzeczu i Skwierzynie, charakteryzują się typowymi dla miast lokacyjnych w Europie Środkowej elementami przestrzennymi, jednak znacząco uszczuplonymi w wyniku zniszczeń oraz niedostatecznej lub niepoprawnej akcji budowlanej po II wojnie światowej. Szczególnie cenne i niedostrzegane w wymiarze społecznym i naukowym, ale też popularyzatorskim i turystycznym pozostają założenia w Bledzewie, Brójcach, Pszczewie oraz w Trzcielu. Wszystkie cztery, spośród wymienionych cechuje, przede wszystkim stosunkowo dobrze zachowana substancja historyczna, określona dodatkowo pierwotnym układem przestrzennym. Uwagę zwraca charakterystyczna dla rolniczo-rzemieślniczych miast zachodniej Wielkopolski niska zabudowa parterowa, z nielicznymi obiektami wielokondygnacyjnymi oraz charakter przyrynkowy układów. Ten ostatni element określa rolniczy charakter tych miast w przeszłości, które poza rynkiem zyskiwały niejednokrotnie dość swobodne założenia, oparte o ciągi komunikacyjne i zaplecze w postaci zabudowy gospodarczej, jak też ogrodów i pól uprawnych. Cechą charakterystyczną tych założeń jest brak centralnie sytuowanych ratuszów, choć zjawisko to jest wynikiem przemian przestrzennych i zniszczeń w przeszłości. Można tu wskazać chociażby Brójce, gdzie ratusz, podobnie jak kościół znajdowały się w centralnej części placu rynkowego. Tu także funkcjonował do pożaru z 1807 roku przykościelny cmentarz.

Cenne pod względem kulturowym jest założenie Trzciela, określone dwoma organizmami miejskimi. Starsze, średniowieczne znajduje się po prawej stronie Obry, młodsze pochodzące z przełomu XVII/XVIII wieku po stronie lewej. Założenie starsze odzwierciedla średniowieczny proces lokacji miejskich, natomiast tzw. Nowe Miasto powstało w wyniku akcji osadniczej po wojnie polsko-szwedzkiej w połowie XVII wieku na bazie osadnictwa tkackiego i w założeniu miało charakter wyłącznie protestancki. Scalenie obu organizmów miejskich nastąpiło dopiero w XIX wieku. Założenia urbanistyczne w Międzyrzeczu, Pszczewie oraz w Trzcielu powstały w okresie średniowiecznym, jako efekt reorganizacji osad wcześniejszych. Natomiast założenie w Brójcach, lokowane w 1426 roku, jest przykładem lokacji na surowym korzeniu.

Warto także wskazać, że założenia urbanistyczne Międzyrzecza i Pszczewa położone są przy historycznym trakcie drogowym z Frankfurtu do Poznania. Droga ta straciła swoje znaczenie dopiero w XIX wieku. Przez Skwierzynę przebiega natomiast dawny trakt santocki. Pozostałe miasta położone były przy drogach mniej znaczących, choć istotnych, jako czynnik sprzyjający w przeszłości rozwojowi gospodarczemu.

Cenne pod względem kulturowym pozostają również elementy dawnych *suburbiów*, które nierzadko pod koniec XIX wieku poddane zostały procesom modernizacyjnym związanym z powstawaniem stacji kolejowych i obiektów przemysłowych. Czytelny tego typu układ jest charakterystyczny dla Międzyrzecza w obrębie Placu Powstańców Wielkopolskich i ul. 30 Stycznia oraz ulic Staszica, Kilińskiego.

Układy ruralistyczne

Rejestr zabytków powiatu międzyrzeckiego z naturalnych przyczyn pozostaje wyraźnie uboższy, jeśli chodzi o nieruchomości, w przypadku terenów wiejskich. Tu zasadnicze znaczenie mają obiekty sakralne wraz z otoczeniem, dwory i pałace, zabudowania pofolwarczne oraz parki podworskie. Rzadziej można tu wskazać na takie obiekty jak zespół dawnego sierocińca dla chłopców w Rokitnie.

Analizując cechy układów ruralistycznych na terenie powiatu międzyrzeckiego, uwagę zwraca brak założeń o szczególnie czytelnych elementach przestrzennych, jakkolwiek ta ostaną cecha w znacznym stopniu wynika z przemian późniejszych, zwłaszcza na przełomie XIX/XX wieku, kiedy nastąpiła modernizacja i rozbudowa układów wiejskich. Najwięcej pierwotnych elementów układów ruralistycznych znajduje się w obrębie centrów założeń, określonych budownictwem sakralnym wraz z otoczeniem będącym najczęściej pozostałością cmentarzy w obrębie murów i zieleni, często w postaci zadrzewień lipowych, zbiorników wodnych, placów. Kolejnym elementem definiującym układy pierwotne, jest rozmieszczenie zabudowy wzdłuż szlaków komunikacyjnych, a także zależność przestrzeni wiejskich od przebiegających szlaków. Rzadziej charakter taki ze względu na liczne przemiany mają obecnie układy zagrod.

Istotnym elementem znacznej części założeń ruralistycznych są pozostałości dawnych zespołów dworskich i folwarcznych, niejednokrotnie określonych rozległymi założeniami ogrodowymi i parkowymi. Pomimo że stan części z nich jest bardzo zły zwłaszcza w odniesieniu do poszczególnych elementów, większość z tych zespołów nadal zachowuje czytelne elementy pierwotnych układów przestrzennych, co istotne powiązanych z szerszą przestrzenią otaczającego krajobrazu. Z tego typu elementami powiązane są bardzo często jeszcze czytelne tereny uprawne, tworzące wyraźnie wyodrębniony znaczny areal wokół wsi i niepowiązany z mniejszymi obszarowo gruntami przynależącymi do niewielkich gospodarstw.

Specyficznym elementem układów ruralistycznych na terenie powiatu międzyrzeckiego są obecne zwłaszcza na terenie gmin Trzciel oraz Pszczew pozostałości tzw. osadnictwa „olęderskiego” z przełomu XVII/XVIII wieku. Należy tu również wskazać na miejscowości w okolicach Skwierzyny i Przytocznej (Krobielewo, Stryszewo, Gościno, Dobrojewo). Wsie te, pomimo że zatraciły swój pierwotny charakter oraz wewnętrzne układy, w powiązaniu z nadrzecznym krajobrazem naturalnym, jako jednym z elementów definiujących tego typu osadnictwo, tworzą wyraźnie odmienną formę założeń o dużych walorach kulturowych.

Architektura i budownictwo, w tym zabytki techniki

Architektura i budownictwo stanowi treść wszystkich typów założeń przestrzennych, ponadto w obrębie obiektów budownictwa militarnego i technicznego pozostaje elementem typowym poza układami urbanistycznymi i ruralistycznymi.

Największe zagęszczenie architektury zabytkowej jest obecne w obrębie układów urbanistycznych oraz elementów przestrzeni w postaci dawnych przedmieść. Należy także podkreślić zróżnicowanie tej architektury ze względu na funkcje oraz stylowość. Największe znaczenie kulturowe mają obiekty użyteczności publicznej w postaci ratuszów, architektury sakralnej, średnio-wiejskiej architektury mieszkalno-usługowej, szczególnie powiązanej z pierwotnymi układami. Na terenie powiatu międzyrzeckiego zachowały się dwa obiekty ratuszów w Międzyrzeczu oraz w Skwierzynie. Ich kształt oraz forma architektoniczna odzwierciedla szereg nawarstwień kulturowych i jest wynikiem licznych prac budowlanych i remontowych na przestrzeni minionych stuleci. Tym niemniej zasadniczą wartość kulturową przedstawia funkcja tych obiektów powiązana z układem przestrzennym. Również w Międzyrzeczu oraz w Skwierzynie odnotować należy obecność średnio-wiejskich budowli sakralnych, związanych z okresem polokacyjnym. Gotycki i neogotycki charakter ma kościół parafialny w Bledzewie.

Pozostałe budowle sakralne w obrębie układów urbanistycznych są wyraźnie młodsze, pochodzące z końca XIII- pocz. XX wieku. Należy jednak podkreślić charakter architektury kościoła w Pszczewie, obecność projektu Karla Friedricha Schinkla w Międzyrzeczu (poewangelicki kościół św. Wojciecha),

a także obiekty o charakterze neogotyckim i eklektycznym w obrębie pozostałych miast. Dużą stratą w krajobrazie kulturowym powiatu była rozbiórka w latach 50. XX wieku kościoła poewangelickiego o konstrukcji szkieletowej z charakterystycznymi piętrowymi emporami w Trzciel. Obiekt ten pochodził z końca XVIII wieku. Także w Pszczewie rozebrano poewangelicki kościół w stylu neogotyckim. Charakterystycznym elementem są także dawne synagogi (zachowany obiekt w Międzyrzeczu) lub pozostałości po nich: Brójce, Pszczew.

Duże znaczenie w obrębie wszystkich założeń urbanistycznych ma miejska zabudowa mieszkalno-usługowa. Jakkolwiek większość przykładów tej architektury pochodzi z XIX i początków XX wieku, jej istotą jest zarówno charakter funkcjonalny jak też powiązanie z układami przestrzennymi. Jako szczególnie cenne przykłady tego typu obiektów należy wymienić szczytowe domy na terenie rynku Nowego Miasta w Trzciel oraz szkieletowe wielokondygnacyjne budownictwo miejskie w Brójcach (przy ulicy Świerczewskiego). O podobnych elementach można mówić w przypadku Pszczewa (siedziba muzeum). Pozostałości tego typu zabudowy miejskiej odzwierciedlają starszy charakter zabudowy miast na terenie dzisiejszego powiatu międzyrzeckiego. Wskazane przykłady są tym bardziej cenne, że zaliczają się do jedynych zachowanych tego rodzaju pozostałości dawnej zabudowy.

Międzyrzecz i Skwierzyna, mimo znaczących strat wojennych i w okresie powojennym, pozostają zasobne w wielorodzinną architekturę miejską o charakterze eklektycznym, łączącym w sobie również elementy stylowe takie jak secesja. Obiekty te stanowią treść terenów, które zostały włączone do miast w XIX i na początku XX wieku. Architektura ta stosunkowo często pozostaje poza ewidencją i rejestrem zabytków, stąd też bardziej narażona jest na liczne działania niepożądane. Podobny charakter mają budynki różnego rodzaju urzędów, które swoją funkcję pełnią niejednokrotnie od momentu powstania. Reprezentatywnym przykładem pozostaje w tym przypadku gmach Sądu Rejonowego w Międzyrzeczu, ale również budynki szkół z międzyrzeckim założeniem Liceum Ogólnokształcącego autorstwa biura Zillmanów na czele, szpitali. W tym miejscu należy wskazać na szczególnie cenne założenie szpitalne w Obrzycach. W obu miastach należy wskazać na zwarte założenia koszarowe.

Miasta na terenie powiatu, zwłaszcza Międzyrzecz i Skwierzyna pozostają także zasobne w obiekty o charakterze technicznym i przemysłowym. Wyraźne pozostają tu dawne zespoły dworcowe obejmujące obiekty dworców, zaplecza magazynowego, zaplecza technicznego w postaci nastawni, mosty, warsztatów naprawczych, wież ciśnień, osiedli mieszkaniowych dla pracowników, a także hoteli. Obok zespołów dworcowych w miastach, należy wskazać także niewielkie zespoły dworcowe w małych miejscowościach: Bukowiec, Chociszewo, Kursko, Templewo i inne.

Ze względu na niskie uprzemysłowienie dawnych i obecnych ośrodków miejskich na terenie powiatu, stosunkowo niewiele obiektów zabytkowych ma charakter poprzemysłowy. W ostatnich latach w Międzyrzeczu rozebrane zostały pozostałości dawnej mlecarni i fabryki serów. Obecnie zachowała się jedynie willa przemysłowca Paula Dittmana (obecnie mieści się w niej placówka szkolna), oraz niewielki obiekt mieszkalny należący wcześniej do zespołu mlecarni. Do częstszych przykładów zaliczają się natomiast obiekty użyteczności komunalnej, takie jak wieże ciśnień, szczególnie charakterystyczne dla Międzyrzecza i Skwierzyny. Bardzo cennym przykładem budownictwa technicznego jest elektrownia wodna w okolicach Bledzewa, wybudowana w latach 1906-1911.

Charakter pierwotnej zabudowy wsi w ciągu XX wieku uległ niemal całkowitemu zatarciu. Typowym elementem zabudowy wsi jest proste budownictwo mieszkalne określone najczęściej w układzie kalenicowym, rzadziej szczytowym (Lutol Suchy, gm. Trzciel), z typowymi dwuspadowymi dachami krytymi ceramiczną dachówką. Do chwili obecnej zachowała się niewielka liczba obiektów mieszkalnych opartych o konstrukcje szkieletową. Tego typu budynki w złym stanie technicznym można jeszcze wskazać w Trzebiszewie (gm. Skwierzyna). Stosunkowo częstym elementem jest licznie występująca ceglana zabudowa gospodarcza z 1 poł. XX wieku, ale już rzadziej można spotkać przykłady tego typu obiektów opartych o konstrukcję ryglową, szkieletową lub kamienną. O ich obecności można mówić w obrębie założeń folwarcznych. Przemiany w obrębie zabudowy wiejskiej, które w ostatnich latach zyskały wyraźną dynamikę, przyczyniają się do zacierania starszych form budownictwa gospodarczego. W obrębie tego rodzaju zabudowy coraz trudniej znaleźć przykłady „małej

architektury” w postaci gołębników, pieców chlebowych, warsztatów. Ten pierwszy przykład można wskazać na terenie osady Kwiecie, gm. Międzyrzecz, drugi w Wyszanowie, gm. Międzyrzecz. Przemiany gospodarcze przyczyniły się również do zaniku takich obiektów jak młyny. Obecnie na terenie powiatu międzyrzeckiego nie ma ani jednego przykładu młyna wiatracznego (zachowały się jedynie pozostałości), natomiast w przypadku młynów wodnych przeprowadzono zmianę przeznaczenia i pełnią one obecnie funkcje mieszkalne lub usługowe (na przykład Bledzew, Kuźnik, Skoki, Szumiąca).

Charakter dominant w obrębie wsi zachowały natomiast obiekty sakralne. Teren powiatu międzyrzeckiego charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem chronologicznym i stylowym tej części architektury. Pomijając przykłady w miastach, można tu wskazać na obiekty gotyckie (Chociszewo, Kaława, Stary Dwór - przebudowane), późnorennesansowe i barokowe - Pszczew, barokowe (Rokitno, Stary Dworek, Twierdzielewo, Wysoka, Wyszanowo), także liczne obiekty eklektyczne o charakterze neoklasykistycznym, neoromańskim. Osobną grupę stanowi grupa kościołów o konstrukcji szkieletowej i ryglowej (Gorzycza, Kalsko, Kęszyca, Święty Wojciech). W Gorzycy warto również wskazać na szkieletową dzwonnice z przełomu XVIII/XIX wieku. Na terenie powiatu nie ma obecnie przykładów drewnianej architektury sakralnej (kościół w Bukowcu spłonął w 1978 roku, kościół w Łagowcu w 1997 roku). Zniszczeniu uległ także kościół protestancki w Policku.

Charakter sakralny mają w niewielkich miejscowościach różnego rodzaju kapliczki i figury przydrożne. Część z nich, takie jak figura św. Wawrzyńca w Łagowcu i podobna w Goraju, a także kolumna maryjna w Starym Dworcu oraz figura św. Jana Nepomucena w Bledzewie, zaliczają się do szczególnie cennych. Ich ochrona ma duże znaczenie dla zachowania wartości kulturowych i duchowych mikroregionu.

Osobny charakter w obrębie przestrzeni wsi zajmuje architektura dawnych założeń dworskich i folwarcznych. Obiekty te, spośród których najstarszy charakter ma niewielki dwór z XVI wieku na terenie folwarku w Starym Dworcu, odzwierciedlają specyfikę budownictwa rezydencjonalnego. Szczególnie cenne przykłady znajdują się w Starym Dworcu, gdzie w bardzo złym obecnie stanie zachowała się barokowa rezydencja opata bledzewskiego, w Bobowicku, gdzie również funkcjonuje (w systematycznie pogarszającym się stanie) późnobarokowa rezydencja szlachecka. Spośród innych obiektów należy wymienić rezydencje w Chociszewie, Gorzycy, Kursku, Nowej Wsi, niewielki dwór w Kalsku, dwór w Panowicach, Przytocznej, tzw. Leśny Dwór w Krasnym Dłusku, dwory w Wiejcach, Wyszanowie. Całkowitej destrukcji w czasie działań wojennych i po ich zakończeniu, uległy dwory w Bukowcu, Łagowcu, Pieskach, Trzcielu.

Obiektom rezydencjonalnym towarzyszy najczęściej architektura gospodarcza w postaci stajni, obór, stodół, owczarni, spichrzy, warsztatów, gorzelni. Obiekty te w czasie funkcjonowania państwowych Gospodarstw Rolnych uległy niejednokrotnie licznym przekształceniom, jednak ich największa dewastacja nastąpiła po 1991 roku, kiedy zlikwidowano Państwowe Gospodarstwa Rolne. Architektura pochodzi najczęściej z XIX i 1 poł. XX wieku, jednak jej wartość kulturowa jest określona niejednokrotnie towarzyszącymi cechami stylowymi, zachowanymi układami przestrzennymi założeń folwarcznych oraz pierwotnym przeznaczeniem, które odzwierciedla specyfikę gospodarowania na tych terenach w przeszłości. Warto w tym miejscu również wskazać na szkieletowy czworak, który znajduje się w sąsiedztwie pałacu w Bobowicku.

W obrębie zabytków architektury, które znajdują się na terenie powiatu międzyrzeckiego należy wymienić specyficzną i nader cenną grupę budownictwa militarnego oraz obiektów towarzyszących w postaci różnego rodzaju niewielkich dzieł polowych, mostów itp. Obiekty dzieł fortecznych tzw. Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, które na odcinku centralnym zostały wpisane do rejestru zabytków w październiku 2011 roku, wraz z obiektami pozostającymi poza wpisem i ewidencją, stanowią specyficzny i nader cenny pod względem kulturowym, ale również gospodarczym element krajobrazu kulturowego na terenie powiatu. Przykłady tych obiektów, uwzględniając tzw. Trzcielską Pozycję Przesłaniania, znajdują się na terenie wszystkich gmin powiatu, ze szczególnym uwzględnieniem gmin: Bledzew, Międzyrzecz, Skwierzyna.

Parki

Parki i założenia ogrodowe na terenie powiatu międzyrzeckiego stanowią w znacznej części pozostałości dawnych kompleksów dworskich. Na terenie powiatu międzyrzeckiego brakuje historycznych założeń parkowych w miastach, które szczególnie często powstawały w XIX wieku. Wyjątkiem może tu być niewielkie założenie w Międzyrzeczu, w sąsiedztwie kościoła św. Jana Chrzciciela, powstałe w miejscu dawnej fosy i murów miejskich. Pozostałości niewielkich parków i niewielkich niskich podszytowych założeń ogrodowych, obecnie czytelnych za sprawą charakterystycznego drzewostanu obecne są przy większości dawnych założeń dworskich. Do największych zaliczają się jednak założenia w Bukowcu oraz w Kursku. Oba przykłady zdradzają wyraźną stylowość, opartą o cechy parków angielskich. Ich czytelnym elementem jest wysoki i zróżnicowany drzewostan oraz położenie na urozmaiconym terenie, wpisującym się w specyfikę przestrzenną krajobrazu. Zarówno w Bukowcu, jak też w Kursku obecne są elementy w postaci zbiorników wodnych. W Bukowcu był to staw zasilany wodą powierzchniową z okolicznych pól, natomiast w Kursku park przylega do linii brzegowej jeziora. Podobny charakter, choć wyraźnie mniej rozległy, miały założenia parkowe w Panowicach oraz w Łagowcu. Oba zaliczają się do szczególnie zdewastowanych, zaś ich obecność w przestrzeni określa przede wszystkim charakterystyczny drzewostan. Równie rozległy charakter miało założenie w Gorzycy, jakkolwiek obecnie jest ono słabo czytelne w obrębie przekształconego otoczenia dworu.

Cmentarze

Cmentarze, jako obiekty o charakterze zabytkowym, łączą w sobie warstwę materialną, określaną zachowaną substancją w postaci nagrobków, małej architektury (ogrodzenia, kaplice), drzewostanem, jako elementem typowym, oraz wartości niematerialne wpisujące się w problematykę treści kultury duchowej, wierzeń religijnych.

Teren powiatu międzyrzeckiego charakteryzuje się dużym nasyceniem nekropolii o charakterze zabytkowym, pochodzącymi z XVIII-1 po. XX wieku. Są one obecne zarówno w miastach, jak też w małych miejscowościach. Ich cechą jest również zróżnicowanie wyznaniowe, co powoduje, że zachowały się cmentarze ewangelickie, katolickie oraz żydowskie. Ochrona cmentarzy bez względu na ich stan zachowania wynika z zapisów ustawowych. Jednocześnie cmentarze, po włączeniu się Polski, jako kraju aktywnego na arenie międzynarodowej, szczególnie w strukturach Unii Europejskiej, zyskały wymiar szczególnie ważny w kontekście zachowania i kreowania dziedzictwa wielokulturowego.

Do cennych przykładów cmentarzy zaliczyć należy nekropolie rodowe w Bobowicku i Łagowcu. Jakkolwiek oba przykłady zaliczają się do bardzo zniszczonych, pozostają ważnym elementem dziedzictwa kulturowego mikroregionu. Duże znaczenie dla tożsamości mają dawne ewangelickie cmentarze miejskie. Są one obecne przede wszystkim w Brójcach Międzyrzeczu, Skwierzynie oraz w Trzcielu. Na terenie wszystkich nekropolii począwszy od lat 90. XX wieku ustawiono kamienie pamięci, informujące o pierwotnej funkcji i przeznaczeniu tych miejsc. Podobne inicjatywy można wskazać w mniejszych miejscowościach: Kursku, Wyszanie, Wysokiej. Osobny charakter mają cmentarze żydowskie: w Brójcach, Pszczewie, Skwierzynie, Trzcielu. Szczególnie dużym założeniem jest nekropolia w Skwierzynie.

Osobny charakter mają cmentarze wojenne, nad którymi opieka określona jest umowami międzynarodowymi. Tego typu cmentarz (żołnierzy radzieckich), znajduje się w Międzyrzeczu.

Zabytki ruchome

Zabytki ruchome na terenie powiatu międzyrzeckiego obejmują przede wszystkim wyposażenie świątyń w postaci obiektów sztuki i rzemiosła artystycznego. Powiat międzyrzecki charakteryzuje się szczególnym nasyceniem dzieł snycerstwa ołtarzowego z okresu baroku. Wymienić tu należy przede wszystkim liczne obiekty pocysterskie w takich miejscowościach jak Bledzew, Chociszewo, Rokitno, Stary Dworek, Stary Dwór, Wysoka, Zemsko. Osobny charakter ma zespół wyposażenia pojezuickiego w Międzyrzeczu, znajdujący się obecnie w Kęszycy oraz zwłaszcza w Wyszanie. Powiat międzyrzecki pozbawiony jest natomiast obiektów ruchomych wyposażenia wnętrza w postaci snycerki o charakterze gotyckim i renesansowym.

Stan zachowania zabytków ruchomych na terenie powiatu międzyrzeckiego, poza zbiorami muzealnymi które wpisane do inwentarza muzealnych, nie podlegają poza sytuacjami szczególnymi przepisom *Ustawy o ochronie zabytków...*, określa przede wszystkim wyposażenie kościołów. W skład tej grupy, obok przywołanych przykładów dzieł snycerskich, wchodzi różnego rodzaju przedmioty rzemiosła artystycznego w postaci paramentów liturgicznych, odlewnictwa cyny (lichtarze), brązu (dzwony) i inne. Poza dzwonami, obecnymi w większości kościołów na terenie powiatu, szczególnie cenne przykłady paramentów można wskazać w Bledzewie, Międzyrzeczu, Pszczewie, Rokitnie, Trzcielu. Warto tu przywołać również obiekty malarstwa, zwłaszcza w kościołach pocysterskich.

Do chwili obecnej, poza zbiorami muzealnymi nie zachowały się przykłady ruchomego wyposażenia dawnych rezydencji dworskich. Ten stan jest wynikiem strat wojennych oraz niekontrolowanej grabieży w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej.

Muzea oraz izby muzealne na terenie powiatu międzyrzeckiego

Zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego w obrębie działalności muzealnej regulują przepisy Ustawy o muzeach z dnia 21 listopada 1996 roku (Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24). zgodnie z art. 1 Ustawy: *Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.*

Placówki muzealne działające na terenie powiatu, których działalność jest regulowana przepisami niniejszej ustawy (Międzyrzecz, Pniewo, Pszczew) mają charakter samorządowy. Pozostałe, mające charakter izb muzealnych funkcjonują w oparciu o środki prywatne lub środki instytucji - organizatorów.

Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego w Międzyrzeczu, ul. Podzamcze 2, 66-300 Międzyrzecz

Największą placówką muzealną na terenie powiatu międzyrzeckiego jest Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego, założone w 1945 roku i będące spadkobiercą tradycji międzyrzeckiego Heimatmuseum obecnego w Międzyrzeczu od lat 20. XX wieku. Muzeum to zalicza się do największych tego typu placówek na terenie województwa lubuskiego. W chwili obecnej, od 1 stycznia 1999 roku organem założycielskim jest Starostwo Powiatowe w Międzyrzeczu. Placówka obejmuje dawny zespół zamkowy wraz z historyczną siedzibą starostwa, ponadto teren dawnego folwarku zamkowego w obrębie lewego brzegu Obry. Specyfiką działalności merytorycznej Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej jest archeologia ze szczególnym uwzględnieniem zespołu zamkowego i miasta, kultura ludowa ze szczególnym uwzględnieniem kultury polskiej ludności rodzimej w okolicach Międzyrzecza oraz sztuka sepulkralna w postaci szlacheckiego

konterfektu trumiennego. Międzyrzecka kolekcja tzw. portretów trumiennych, pod względem ilościowym i jakościowym jest najważniejszym tego typu zespołem w Polsce. Elementem spajającym merytoryczną działalność Muzeum, jest zagadnienie wielokulturowości Międzyrzecza i okolic.

Wśród zasadniczych problemów placówki można wymienić niski poziom finansowania związany z obiektywnymi możliwościami budżetowymi organu prowadzącego, a także konieczność remontów zwłaszcza zamku oraz budynku starostwa, w szczególności części podziemi, które ze względu na duże zawilgocenie wyłączono obecnie ze stałej ekspozycji muzealnej.

Międzyrzecki Rejon Umocniony - Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy, Pniewo 1, 66-300 Międzyrzecz

Muzeum w Pniewie zostało powołane w 2010 roku na bazie zespołu obiektów fortyfikacyjnych w Pniewie, na terenie gminy Międzyrzecz. Organem prowadzącym muzeum jest Gmina Międzyrzecz. Głównym nurtem działalności Muzeum w Pniewie są zabytki niemieckiej fortyfikacji, nazywane Międzyrzeckim Rejonem Umocnionym. Ze względu na dużą popularność tych obiektów wśród zwiedzających, placówka wykazuje stabilną sytuację finansową. Do podstawowych problemów zaliczyć należy brak odrębnego budynku siedziby placówki. Obecnie mieści się ona w świetlicy wiejskiej w Pniewie, gdzie funkcjonuje punkt sprzedaży biletów, wydawnictw i pamiątek oraz pomieszczenia administracyjne. Placówka nie posiada pomieszczeń umożliwiających przygotowania stałej ekspozycji muzealnej. Częściowo ekspozycja ta jest organizowana w podziemiach obiektu PzW. 717.

Muzeum Regionalne w Pszczewie „Dom Szewca”, Rynek 19, 66-330 Pszczew

Muzeum Regionalne w Pszczewie jest niewielką placówką muzealną, której organem prowadzącym jest Gmina Pszczew. Muzeum mieści się w zabytkowym drewnianym budynku przyrynkowym. Muzeum oferuje ekspozycję obrazującą dzieje Pszczewa oraz ekspozycję danego rzemiosła szewskiego. Placówka stanowi jedną z najważniejszych atrakcji turystycznych na terenie gminy Pszczew i wpisuje się w istotny element atrakcji turystycznych na terenie całego powiatu międzyrzeckiego.

Na terenie powiatu międzyrzeckiego funkcjonują również izby muzealne, które zajmują się popularyzowaniem przeszłości wybranych miejsc, lub też dawnych zawodów.

Izba Muzealna „Muzeum Kultury Dawnej”, Dobrojewo, 66-440 Skwierzyna;
Izba Pamięci Drogownictwa w Skwierzynie, ul. Gorzowska 17a, 66-440 Skwierzyna;
Izba Pamięci przy zespole szpitalnym w Obrzycach, ul. Poznańska 102, 66-300 Międzyrzecz
Przykościelne Muzeum w Rokitnie, Rokitno 37, 66-341 Rokitno;
Skansen Pszczelarski, ul. Kasztanowa 9, 66-330 Pszczew;

Elementy kultury niematerialnej jako czynnik definiujący krajobraz kulturowy, w tym obiekty pamięci oraz motywy prozy ludowej i współczesnej literatury.

Ochrona dziedzictwa niematerialnego, obok poczucia odpowiedzialności za lokalne wartości kultury duchowej, stanowi przedmiot przepisów prawa i deklaracji międzynarodowych. W świetle Ustawy o ochronie zabytków..., *ochronie i opiece podlegają miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji, nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej* Szczegółowa definicja dziedzictwa niematerialnego została określona w Konwencji UNESCO z 2003 roku. Polska ratyfikowała konwencję 16 maja 2011 roku.

W świetle zapisów Konwencji, dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest to dziedzictwo przekazywane z pokolenia na pokolenie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości.

Tym samym dziedzictwo niematerialne w rozumieniu Konwencji UNESCO obejmuje:

- *tradycje i przekazy ustne, (tzw. oral history), w tym język, jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,*
- *sztuki widowiskowe,*
- *zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,*
- *wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,*
- *umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym².*

Wartości niematerialne, jako czynniki określające świadomość i percepcję dziedzictwa kulturowego o charakterze materialnym stanowią zasadniczy element określający stosunek do przeszłości i dziedzictwa w ogóle. Ich poziom i obecność w przestrzeni publicznej jest wynikiem wielu czynników, jednak do najważniejszych zaliczyć należy wychowanie w domu, wpływ grupy społecznej na poziomie lokalnym, edukację szkolną. Poprawa jakości wiedzy i świadomości o wartościach niematerialnych w obrębie zagadnień dziedzictwa kulturowego, pozostaje czynnikiem podstawowym warunkującym zmiany w zakresie stosunku do tego dziedzictwa. Należy w tym miejscu, podkreślić, że powiat międzyrzecki, podobnie jak cały obszar województwa lubuskiego pozostaje przede wszystkim przestrzenią wielokulturową w wymiarze dziedzictwa przeszłości i zabytków, ale także współcześnie, głównie za sprawą obecności ludności łemkowskiej wyznania grecko - katolickiego. Kreowanie pozytywnego, ale zarazem świadomego stosunku do tej przeszłości wobec wartości narodowych i wielokulturowych w kontekście współczesnym, musi być zatem działaniem naturalnym.

Skupiając się na wartościach niematerialnych, obszar powiatu międzyrzeckiego oparty jest przede wszystkim o społeczności postmigracyjne. Tym niemniej nader wyraźne pozostaje dziedzictwo ludności rodzimej, głównie na terenie gminy Pszczew. Jednak ludność napływowa etnicznie polska z terenów dawnej Polski wschodniej, ale również grupy ludności łemkowskiej, również wniosły do obecnego krajobrazu silny pierwiastek kulturowy, który można zdefiniować przez obyczaje religijne, kultywowanie świąt, tradycji rodzinnych. Zjawiska te, poza kulturą ludności rodzimej, jak dotychczas nie zostały zdefiniowane w sposób wyczerpujący. Należy jednak podkreślić, że proces określany jako „wymiana świadków historii”, wymaga działań w celu zachowania wartości i pamięci. Dziedzictwo to jest również istotnym czynnikiem kreowania tzw. „produktów regionalnych”, które pozostają ważnym składnikiem wykorzystywania dziedzictwa kulturowego jako elementu gospodarki. Istotny pozostaje tu również czynnik w postaci materialnej spuścizny niemieckiej, która nadal przyczynia się w wymiarze mentalnym do budowania postaw. Jednym z bardziej wymownych elementów są obiekty niemieckiej kultury pamięci obecne na przykład w postaci pomników. Można tu wskazać między innymi Kuligowo i spór wokół pomnika żołnierzy niemieckich, ale rolę podobną odgrywają zwłaszcza cmentarze.

Istotnym, lecz słabo znanym i niezrozumiałym współcześnie elementem dziedzictwa duchowego są motywy prozy ludowej w postaci legend, podań. Ich szczególne nasycenie jest obecne w okolicach Przytocznej oraz Pszczewa. Wynika to z obecności na tych terenach ludności rodzimej, która

² Źródło: Polski Komitet ds. UNESCO, *Dziedzictwo niematerialne*, www.unesco.pl [dostęp: 16. 11.2013 roku].

zachowała tego typu motywy w zasobach kultury ludowej. Ale warto tu również wskazać na okolice Międzyrzecza, Brójec. Obok prozy ludowej na terenie powiatu międzyrzeckiego można obecnie wskazać na literaturę współczesną. Przykładem powieści, której akcja dzieje się w okolicach Międzyrzecza i Bledzewa, jest książka wybitnego polskiego pisarza powojennego: Eugeniusza Paukszy „Znak Żółwia” (1961).

Rzadko spotkać można obecnie historyczne nazewnictwo ulic. Zjawisko zmiany nazw pojawiło się w XX wieku, jednak szczególnie negatywne przejawy tego typu praktyk miały miejsce w 2 poł. XX wieku. Obecnie rzadko ulice noszą nazewnictwo określające pierwotne cechy gospodarcze i topograficzne układów urbanistycznych. Najczęściej taki charakter mają rynki miejskie, tym niemniej na przykład w Brójcach rynek nosi nazwę Placu Wiosny Ludów. W Trzcielu rynek Starego Miasta nosi nazwę Placu Wolności. W Międzyrzeczu wśród ulic, oryginalne nazewnictwo zachowało się w przypadku ulicy Lipowej, Młyńskiej oraz w pewnym stopniu w przypadku Garncarskiej. Miejsce to pierwotnie nosiło nazwę Rynku Garncarskiego. Istotne znaczenie mają w tym przypadku również nazwy obiektów topograficznych, usytuowanych w przestrzeni geograficznej powiatu. Tego typu elementy powinny podlegać bezwzględnej ochronie, jako pozostałości po założeniach pierwotnych.

Spośród elementów tradycyjnego rzemiosła, bez wątplenia należy wskazać na wikliniarstwo, którego tradycje są szczególnie silne w Trzcielu, oraz pszczelarstwo. Tradycyjne rzemiosło może być również czynnikiem rozwoju gospodarczego, jako element wartości kulturowych regionu sprzyjające kreowaniu „produktów regionalnych”.

Istotnym elementem określającym wartości niematerialne są współczesne obiekty kultury pamięci. Zaliczyć do nich można zarówno pomniki wznoszone przed 1989 rokiem - tu bez wątplenia dwa obiekty pozostają szczególnie wyraźne na terenie powiatu: pomnik 1000-lecia Państwa Polskiego w Międzyrzeczu oraz pomnik Władysława Jagiełły w Skwierzynie. Pomniki wznoszone po 1989 roku odnoszą się przede wszystkim do zagadnień przeszłości, które wcześniej z przyczyn obiektywnych musiały być pomijane w przestrzeni publicznej. Kreowanie stosunku do tego typu obiektów musi uwzględniać różne wartości historyczne i społeczne, ze szczególnym naciskiem na poszanowanie zasad pluralizmu społecznego.

Osobny charakter, mający wymiar dziedzictwa przyrodniczego, ma usytuowany w okolicach Wyszanowa i Bukowca „Pomnik Wilka”.

Cechy geograficzne oraz wybrane elementy środowiska naturalnego powiatu międzyrzeckiego

Pod względem geograficznym teren powiatu określa na północy koryto Warty, położone w obrębie Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, oraz na wschodzie tzw. Bruzda Zbąszyńska lub Obniżenie Obrzańskie, związane z korytem rzeki Obry. Powiat międzyrzecki pozostaje także częścią Pojezierza Lubuskiego z dużą ilością zróżnicowanych zbiorników wodnych w postaci jezior. Powierzchnia powiatu wynosi 1387,83 km², co stanowi 9,92% województwa lubuskiego. Strefa wiejska powiatu zajmuje około 96% powierzchni. Zaludnienie powiatu wynosi około 58 tys. mieszkańców, przy gęstości 42,4 osób na km². Na terenie powiatu notuje się spadek liczby ludności, ponadto stosunkowo wysoki poziom bezrobocia, co nie sprzyja kreowaniu wartości wokół dziedzictwa kulturowego.

W skali powiatu najwięcej powierzchni zajmują tereny leśne, obejmujące w sumie 53%. Jest to średnia porównywalna dla całego obszaru województwa lubuskiego. Najwyższy wskaźnik lesistości znajduje się na terenie gminy Skwierzyna (blisko 68%), najniższy na terenie gminy Przytoczna (około 39%). Znaczący udział terenów leśnych na terenie powiatu międzyrzeckiego stanowi istotny czynnik wpływający na zjawisko sezonowej turystyki związanej z grzybobraniami. W obrębie terenów zalesionych należy wskazać na cenne obszary przyrodniczo-kulturowe, obejmujące takie założenia jak Pszczewski Park Krajobrazowy oraz Puszcę Notecką. W ich obrębie funkcjonuje

szereg rezerwatów ścisłej ochrony przyrody. Pozostałe tereny obejmują tereny zabudowane, tereny rolne, wody oraz nieużytki. Na terenie powiatu międzyrzeckiego funkcjonują obszary ochrony w ramach programu Natura 2000. Powiat międzyrzecki charakteryzuje się niskim uprzemysłowieniem. Do ważniejszych dziedzin gospodarki należy rolnictwo i leśnictwo (głównie gminy Skwierzyna, Pszczew, Trzciel), słabo wykorzystywany jest natomiast potencjał turystyczny. W mniejszym stopniu funkcjonują zakłady meblarskie oraz przetwórstwo wikliny. W Skwierzynie przetwarza się runo leśne, funkcjonuje przetwórstwo oraz na niewielką skalę przetwórstwo mięsne (drób, dziczyzna). Charakterystycznym elementem na terenie gminy Trzciel jest uprawa szparagów, mająca znaczenie dla rynku wewnętrznego oraz dla eksportu. W minimalnym stopniu eksploatuje się na terenie powiatu zasoby naturalne w postaci kopalin. Należy tu wskazać głównie na odkrywkową eksploatację żwiru. Większe skupisko przemysłu funkcjonuje w Międzyrzeczu.

Teren powiatu, zwłaszcza w ciągu ostatnich kilku lat, zyskał korzystne położenie komunikacyjne oparte o przebiegające tędy autostradę A2 łączącą Berlin z Warszawą oraz drogę ekspresową S3 łączącą północ i południe Polski od Szczecina do granicy państwa w Lubawce. Rozwój tej osi drogowej zyskał szczególne znaczenie po włączeniu tego szlaku w listopadzie 2013 roku do europejskiej sieci transportowej TEN-T. Przez teren powiatu przebiegają również drogi o charakterze krajowym: DK nr 3, 24, 92 oraz wojewódzkim, szczególnie droga nr 137 do granicy państwa w Słubicach, jak też drogi nr 159, 192, 199. Mniejsze znaczenie w skali kraju, mają przebiegające przez teren powiatu szlaki kolejowe. Charakter podstawowy ma linia kolejowa nr 367 relacji Gorzów Wlkp. - Zbąszynek. Tym niemniej stanowi ona ważną oś komunikacyjną na terenie województwa lubuskiego, co stało się w ostatnich latach przyczyną jej rewitalizacji i przywrócenia pasażerskiego ruchu kolejowego. Od grudnia 2013 roku ruch ten będzie obejmował bezpośrednie połączenia między Gorzowem Wlkp. i Zieloną Górą. Pozostałe czynne szlaki kolejowe łączą Międzyrzecz z Sulęcinem i dalej Rzepinem oraz Międzyrzecz z Międzyzgodem i dalej z Poznaniem.

Na północy powiatu międzyrzeckiego przebiega szlak wodny na rzece Warcie, mający walory turystyczne i gospodarcze w skali ponadlokalnej. Obecnie nie pełni większego znaczenia, poza lokalnym, turystycznym, dla gospodarki powiatu. Ożywienie tego szlaku, w kontekście tzw. „Osi Odrzańskiej”, zdefiniowanej w założeniach strategii *Polska Zachodnia 2020*, mogłoby w przyszłości mieć znaczenie dla popularyzacji dziedzictwa kulturowego powiatu międzyrzeckiego. Turystyczny charakter spełnia obecnie rzeka Obra oraz jej dorzecze - Paklica. Należy natomiast pokreślić duże walory przyrodnicze i krajobrazowe dolin rzecznych na terenie powiatu międzyrzeckiego.

Środowisko naturalne w obrębie definicji krajobrazu kulturowego pozostaje treścią, zaś czynnik kulturowy formą wynikającą z charakteru aktywności człowieka. Powiat międzyrzecki charakteryzuje się niskim wskaźnikiem urbanizacji, w tym niskim wskaźnikiem urbanizacji ekonomicznej, co określa wyraźną przewagę środowiska naturalnego, głównie w postaci lasów i wód. Powiat charakteryzuje się również wysokim odsetkiem ludności zatrudnionej w rolnictwie (użytki rolne obejmują 37% powierzchni), stąd ta gałąź gospodarki zachowuje znaczący wpływ na kształt krajobrazu kulturowego.

Do najważniejszych elementów określających wartości środowiska naturalnego zaliczyć należy obszary leśne, w tym szczególnie związane z Pszczewskim Parkiem Krajobrazowym o powierzchni 10250 ha, utworzonym w 1986 roku, obejmującym urozmaicone elementy przestrzenne i krajobrazowe. Park położony jest również na terenie województwa wielkopolskiego - 44,21% powierzchni, nadto obejmuje pięć rezerwatów przyrody, z czego cztery znajdują się na terenie powiatu międzyrzeckiego.

Znaczącym i rozpoznawalnym w skali kraju zespołem o charakterze przyrodniczo-kulturowym są rezerваты „Nietoperek” i Nietoperek II”. Rezerваты zostały utworzone w 1980 i 1998 roku w celu ochrony zimowych siedlisk nietoperzy, które znajdują się w podziemiach Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego.

Cennym i mało znanym zespołem przyrodniczym na terenie gminy Trzciel (okolice Brójec), pozostaje rezerwat „Czarna Droga”, utworzony w 1972 roku w celu ochrony mieszanego lasu o pochodzeniu naturalnym. Szereg tego typu obiektów można wskazać na terenie gminy Bledzew. Terytorium gminy przylega do cennych pod względem przyrodniczym i krajobrazowym obszarów wokół Lubniewic

i Łagowa Lubuskiego w powiecie sulęcińskim i świebodzińskim. Na terenie Gminy Bledzew obok licznych pomników przyrody położony jest tzw. powierzchniowy pomnik przyrody „Las nad źródłiskiem” o dużej różnorodności fauny i flory. W gminie Skwierzyna wskazać należy na zespół przyrodniczy „Kijewickie Kerki”, który charakteryzuje się nasyceniem pomnikowego drzewostanu w postaci dębów. Wskazać tu należy na cenne przyrodniczo tereny dolin Obry i Warty oraz Puszczy Noteckiej. Powierzchnia obszarów prawnie chronionych na terenie powiatu międzyrzeckiego wynosi około 31,5% powierzchni. Najwięcej obszarów chronionych znajduje się na terenach gmin Pszczew (ok. 10%) i Międzyrzecz (ok. 7,7%), najmniej na terenie gminy Trzciel (ok. 2%)³.

Obszar powiatu międzyrzeckiego charakteryzuje się znacznym nasyceniem różnego rodzaju szlaków turystycznych, których charakter określają walory przyrodnicze i krajobrazowe. Słabością tej sieci jest niski poziom skoordynowanej promocji i słaba infrastruktura.

* * *

Prowadzenie aktywności gospodarczej na terenach leśnych, obszarach użytków rolnych oraz w obrębie układu hydrograficznego ma zasadnicze znaczenie dla kształtowania krajobrazu kulturowego. Aktywność ta odzwierciedla krajobraz, definiując poziom zachowania elementów naturalnych w stosunku do składników środowiska kulturowego oraz jakość obu elementów tworzących fizjonomię środowiska. Elementy środowiska przyrodniczego tworzą kontekst dziedzictwa kulturowego. Jednoczenie środowisko naturalne wespół ze środowiskiem kulturowym, którego wytworem jest dziedzictwo kulturowe mogą stanowić istotny element rozwoju gospodarczego.

OCENA STANU I PROBLEMÓW OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO NA TERENIE POWIATU MIĘDZYRZECKIEGO

Wychodząc z ogólnych założeń ustawowych, pojawia się szereg problemów, określających stan opieki nad zabytkami na poziomie lokalnym - należy tu podkreślić, zasadniczym w odniesieniu do potrzeb ochronnych oraz potrzeb w zakresie opieki. Jednym z pierwszych zjawisk jest brak realizacji na terenie powiatu międzyrzeckiego gminnych programów opieki nad zabytkami, jako dokumentów określających nie tylko stan posiadania w obrębie dziedzictwa kulturowego, ale również określających zakres planowanych i uporządkowanych działań wokół dziedzictwa oraz korelacje tych zagadnień w stosunku do takich dokumentów, jak miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Zjawisko to nie dotyczy wyłącznie obszaru powiatu międzyrzeckiego - ten stan rzeczy w skali całego kraju określany jest na poziomie ok. 25%.

W przypadku omawianego terenu powiatu, brak takowych dokumentów lub też niedostateczny poziom ich realizacji, dotyczy gmin Międzyrzecz, Przytoczna, Trzciel. W przypadku gminy Skwierzyna istniejący program wygasł 31 grudnia 2012 roku, natomiast na terenie gminy Bledzew program wygasł dnia 31 grudnia 2013 roku. Nieco lepiej wygląda sytuacja, jeśli chodzi o lokalne plany zagospodarowania przestrzennego. W dokumentach tych dość zgodnie uwzględnia się zagadnienia dziedzictwa kulturowego. W przypadku Międzyrzecza należy również wskazać na *Lokalny program rewitalizacji miasta oraz terenów wiejskich Gminy Międzyrzecz*, obowiązujący do końca 2013 roku, gdzie także uwzględnia się zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego.

Powiązanie tych elementów oraz ich faktyczna realizacja, gwarantuje przynajmniej w wymiarze podstawowym uwzględnianie ochrony i opieki nad zabytkami w obrębie potencjalnych planów inwestycyjnych, ale również w obrębie szeregu działań bieżących. Istnienie właściwych rozwiązań programowych, a także działania zmierzające do kreowania form ochrony ustawowej, sprzyja rozwiązywaniu problemów finansowych w zakresie opieki nad zabytkami, w kontekście działań zmierzających do pozyskiwania środków z programów wspólnotowych. Niestety poza niewłaściwym

³ Dane statystyczne por. www.stat.gov.pl [dostęp: 23. 11. 2013].

egzekwowaniem przepisów *Ustawy o ochronie zabytków...*, w obrębie wskazanych potrzeb planowania, czynnikiem wyraźnie negatywnym w odniesieniu do tego typu założeń programowych, jest postrzeganie zagadnień ochrony i opieki nad zabytkami, jako zjawisk konfliktowych, hamujących szereg przedsięwzięć przede wszystkim inwestycyjnych.

Przykładem takiego postrzegania problemów opieki nad zabytkami, jest niski poziom tzw. ochrony obszarowej na terenie całego województwa lubuskiego - w tym całkowity brak realizacji takich narzędzi na terenie powiatu międzyrzeckiego. Warto w tym miejscu wskazać, że jak dotychczas powstał zaledwie jeden park kulturowy w województwie lubuskim - na terenie gminy Bogdaniec (powiat gorzowski), ponadto zaledwie jeden obiekt wpisany jest na listę pomników historii - dotyczy to zespołu poaugustiańskiego w Żaganiu (powiat loco). Warto w tym miejscu wskazać, że działania takie zostały podjęte w ostatnim czasie wobec zespołu muzealno-zamkowego w Międzyrzeczu - w związku z powyższym zostały one wpisane również na wniosek Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej do wojewódzkiego programu opieki na lata 2013-2016. Zgoła inaczej, także jeśli chodzi o ewentualny wpis, wygląda lista obiektów w obrębie światowej listy UNESCO. Obecnie na terenie województwa lubuskiego znajduje się jeden taki obiekt, jest to założenie ogrodowe - Park Mużakowski (Muskauer Park), liczące sobie ok. 700 ha powierzchni, z czego ok. 500 ha znajduje się w Polsce, natomiast pozostała część na terenie Republiki Federalnej Niemiec.

Ochrona obszarowa jest pojęciem znacznie częściej stosowanym w odniesieniu do zagadnień ochrony przyrody, jednak w ostatnich latach na większą skalę stosuje się je również dla zagadnień ochrony i opieki nad zabytkami⁴. W tym kontekście pojęcia ochrony obszarowej używa się zarówno do pojedynczych obiektów z uwzględnieniem ich otoczenia oraz do krajobrazów kulturowych stanowiących większe przestrzenie. W obu przypadkach ochrona obszarowa na tle praktycznym nie może wykluczać normalnego gospodarowania, tym niemniej jej istotą jest zapobieganie niektórym działaniom mogącym zakłócać otoczenie obiektów (na przykład kształt nowo powstającej architektury) lub też wartości krajobrazu. Chodzi tu przede wszystkim o inwestycje, takie jak odkrywkowa eksploatacja kopalni - na terenie powiatu międzyrzeckiego dotyczy to głównie eksploatacji żwiru.

Innym zjawiskiem w ostatnich latach coraz bardziej wyraźnym, choć nie można jeszcze wskazać tu bezpośrednio na powiat międzyrzecki, są inwestycje energetyczne w postaci siłowni wiatrowych. Obiekty takie powstały w ostatnim czasie na terenie powiatu świebodzińskiego w okolicach Jordanowa i Glińska. Lokalizacja takich rozwiązań wymaga szczególnego uwzględnienia wartości krajobrazu kulturowego oraz jego walorów przyrodniczych. Negatywnym przykładem tego typu inwestycji są tzw. Wzgórza Dalkowskie w okolicach nowego Miasteczka i Szprotawy. Wybudowanie elektrowni wiatrowych przyczyniło się w tamtym rejonie do naruszenia krajobrazu o dużych walorach przyrodniczych i kulturowych, zachowującego dotychczas względnie nienaruszony stan. Taki sam charakter mają urządzenia telekomunikacyjne w postaci przekaźników telefonii niestacjonarnej, nadto napowietrzne sieci telefoniczne i elektryczne, szczególnie te funkcjonujące w obrębie terenów zabudowanych.

Przykładem zagrożeń krajobrazu naturalnego i zarazem potrzeby stosowania założeń ochrony obszarowej w stosunku do walorów historycznych oraz przyrodniczych, są strategiczne

⁴ *Ustawa o ochronie przyrody* z dnia 16 października 1991 roku (Dz. U. 2001 Nr 99, poz. 1079 ze zm.), *ochronę obszarową* traktuje jako jeden z trzech podstawowych kierunków ochrony przyrody obok ochrony obiektowej i ochrony gatunkowej. *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* również podejmuje pojęcie obszaru chronionego, m.in. przez określenie pojęć: *krajobrazu kulturowego* - czyli przestrzeni historycznie ukształtowanej w wyniku działalności człowieka; *otoczenia* - czyli terenu przy zabytku lub wokół zabytku związany z ochroną wartości widokowych zabytku oraz ochroną przed działaniem szkodliwych czynników zewnętrznych - art. 3 *Ustawy*. Dodatkowo art. 19 *Ustawy* określa, że w planach zagospodarowania przestrzennego ustala się w zależności od potrzeb ochrony konserwatorskiej obszary a których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

inwestycje drogowe - szczególnie o znaczeniu krajowym i międzynarodowym. Powiat międzyrzecki w ostatnich latach stanowi przykład takowych w odniesieniu do autostrady A2 oraz drogi ekspresowej S3. Wypada jednak w tym miejscu podkreślić, że realizacja tych inwestycji poprzedzona była programem badań archeologicznych, które nie tylko „oczyściły teren” z tego rodzaju dziedzictwa, narażonego w takich przypadkach na utratę trwałą, ale także dostarczyły szeregu cennych materiałów naukowych. Jednocześnie rozwój nowoczesnej infrastruktury drogowej przyczynia się zwiększania partycypacji lokalnego dziedzictwa kulturowego w wymiarze obiektywnym.

Więszym problemem bieżącym, pozostającym przede wszystkim zjawiskiem istotnym na poziomie planowania gminnego i niestety słabo dostrzeganym w społecznościach lokalnych omawianego obszaru, jest stan zachowania oraz stan estetyczny założeń urbanistycznych na terenie powiatu - uwaga ta dotyczy szczególnie Międzyrzecza oraz Skwierzyny. Znacznie lepiej przedstawia się sytuacja w przypadku Brójec, Bledzewa oraz Pszczewa i Trzciela, jednak w przypadku Brójec i Trzciela i tak należy wskazać na stan estetyczny obu założeń oraz ich otoczenia (różnego rodzaju wtórne przybudówki, niska prowizoryczna zabudowa gospodarcza, zły stan elewacji, infrastruktury budynków itp.) - zwłaszcza w odniesieniu do zabytkowej architektury miejskiej z przełomu XIX/XX wieku. Ten stan w powszechnym odczuciu jest najczęściej komentowany przez pryzmat ekonomiczny, jednak brak odpowiednich działań planistycznych oraz mechanizmów współpracy społecznej, jest tu równie istotny i niedostrzegany przez władze samorządowe.

Natomiast problem Międzyrzecza i Skwierzyny ma charakter wielowymiarowy. Stan tych założeń w znacznym stopniu jest wynikiem zniszczeń z 1945 roku oraz następstw niewłaściwego planowania w kolejnych latach, w obrębie inwestycji budowlanych w obszarze ścisłego centrum. W zasadzie do ostatnich lat zagadnieniem problematycznym pozostawał także układ sieci komunikacyjnej, określony przebiegającą przez centra obu miast, drogą krajową nr 3 (E65). W 2006 roku problem ten został wyeliminowany w Międzyrzeczu, natomiast do połowy 2014 roku taka sama sytuacja ma nastąpić w przypadku Skwierzyny. Współcześnie należy wskazać, że o ile inwestycje budowlane podlegają znacznie ściślejszym rygorom konserwatorskim w obrębie układów urbanistycznych, problemem pozostaje estetyka otoczenia centrów obu miast. To zaś znajduje odzwierciedlenie w sytuacji prawnowłasnościowej terenów, które nierzadko stanowią własność prywatną. Należy w tym miejscu przywołać przykład działki po południowej stronie międzyrzeckiego ratusza oraz terenów przy kościele ss. Cyryla i Metodego (na zapleczu synagogi), ale i stan zabudowy przy ulicy Młyńskiej, Ściegiennego - zwłaszcza elewacji, gdzie lokalne władze mają większy wpływ na istniejącą sytuację. W przypadku ul. Młyńskiej w Międzyrzeczu należy wskazać na niewłaściwie przeprowadzone prace remontowe w latach 90., kiedy poprawiono stan elewacji przylegających do rynku, a bez żadnych zmian pozostawiono elewacje tych samych budynków oraz ich otoczenia na zapleczu (dotyczy to budynków przy ul. Młyńskiej oraz kamienicy tzw. apteki ratuszowej). W istocie podjęcie ewentualnych działań wymaga w chwili obecnej kompleksowych remontów tej architektury.

Bezpośrednim skutkiem zniszczeń wojennych w Międzyrzeczu oraz w Skwierzynie, była utrata części zabudowy wypełniającej centra obu założeń. Niestety w przypadku obu miast straty te dotknęły zabudowę rynkową i bezpośrednio otoczenie parceli rynkowych - a więc obszarów najcenniejszych kulturowo. O ile w Międzyrzeczu w kolejnych latach, w miejscu wcześniejszych parceli powstały tereny zielone, które nie zaburzając tak wyraźnie harmonii historycznej przestrzeni oraz dając możliwość ewentualnych inwestycji w przyszłości, z punktu widzenia konserwatorskiego są mniej szkodliwe, w Skwierzynie doszło do dewastacji pierwotnej przestrzeni poprzez wprowadzanie wielorodzinnej uprzemysłowionej architektury typowej, niezależnie od pierwotnej zabudowy w układzie wertykalnym i horyzontalnym. Taka sytuacja w przypadku historycznej części Międzyrzecza dotknęła przede wszystkim ul. Ks. Skargi (zabudowa typowa oraz obiekty handlowe w sąsiedztwie synagogi), a także ulicę Spokojną (zabudowa typowa). Należy tu oczywiście przywołać zabudowę typową na terenie dawnych przedmieść - Poznańskiego i Brójckiego, jednak za wyjątkiem kilku obiektów (np. dawna Kaplica Nowoapostolska), tu doszło do całkowitego usunięcia starszej

architektury, w znacznym stopniu mającej charakter wiejski i gospodarczy. Wracając jeszcze na moment do zagadnień estetyki - należy wskazać na wyraźny brak wypracowanych narzędzi, które mogłyby zapobiegać istnieniu zjawisk negatywnych, takich jak chociażby właściwe egzekwowanie stanu otoczenia w przypadku terenów prywatnych. Brak takich rozwiązań wymusza stosowanie wyłącznie odpowiednich narzędzi prawnych, jednak te stanowią przyczynę sytuacji konfliktowych.

Ocena stanu zachowania wielu obiektów architektonicznych w Międzyrzeczu oraz w Skwierzynie, skłania również do refleksji nad takimi problemami, jak lokalizowanie wielkopowierzchniowych reklam. Ich obecność na wielu budynkach należy określić, jako zjawisko niepożądane, dodatkowo zakłócające otoczenie przestrzeni historycznych i kulturowych. Niestety obecny stan wydaje się zdradzać brak sensownej polityki w tym zakresie i pozostawia zabudowę zabytkową, choć nie zawsze wpisaną do rejestru zabytków, na łaskę właścicieli kierujących się przede wszystkim rachunkiem ekonomicznym.

Odnosząc się do problemów architektury w miastach, zwłaszcza powstałej na przełomie XIX/XX wieku, zjawiskiem nowym jest poprawianie właściwości energetycznych. Niestety, szereg tych obiektów (często powstałych w stylu eklektycznym, modernistycznym), nie jest wpisanych do rejestru zabytków, zaś ich postrzeganie społeczne określa je, jako mało wartościowe ze względu na proste formy czy brak zdobień. W efekcie dochodzi do wtórnych zagrożeń, poprzez wprowadzanie niewłaściwej kolorystyki nowych elewacji, niekontrolowanej wymiany stolarki okiennej - często przybierającej formę działań prywatnych, niezgadnianych nigdzie wcześniej. Ich efektem są przykłady budynków, w obrębie, których można wskazać na kilka rodzajów okien, co gorsza nienawiązujących do form pierwotnych.

Kolejnym zjawiskiem w obrębie miast na terenie powiatu międzyrzeckiego, jest relatywnie słaby w porównaniu do wartości zasobów, poziom ochrony dziedzictwa archeologicznego. Liczne inwestycje w ostatnich latach, realizowane głównie za sprawą budowy systematów kanalizacyjnych, przebudowy ciągów komunikacyjnych, zostały w sposób niewystarczający w wymiarze merytorycznym zabezpieczone nadzorami archeologicznymi. Taki stan rzeczy powoduje, że straty są ponoszone nie tylko przez środowisko naukowe, szczególnie zainteresowane ochroną tego rodzaju dziedzictwa, ale również przez inwestora, który przy kolejnej inwestycji zmuszony będzie do przeprowadzenia wtórnego nadzoru i poniesienia kolejnych kosztów. Wreszcie największą stratę ponosi społeczność lokalna, która pozbawiona jest wartości materialnych i ponadmaterialnych dziedzictwa. Stan tych zjawisk, dotyczący nie tylko dziedzictwa archeologicznego, jest wynikiem niskiego poziomu współpracy samorządów lokalnych oraz podmiotów prywatnych realizujących tego typu inwestycje, ze służbami konserwatorskimi i środowiskiem naukowym, ale również niskiego poziomu planowania, które nie uwzględnia w szerszym wymiarze czasowym tego typu przedsięwzięć, ograniczając je do realizacji minimów. Istniejące rozwiązania charakteryzują się doraźnością, są obwarowane ekonomicznie - Niestety argument ten jest nader często wykorzystywany i pozbawiony refleksji długoterminowej, wreszcie brakiem uwzględniania zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego. Jest to pozorne unikanie sytuacji konfliktowych i pozorne obniżanie kosztów inwestycji oraz skracanie czasu ich realizacji wobec złego planowania całości działań, począwszy od zagadnień związanych z procedurami przetargowymi i potrzebami rozliczeń finansowych, określonych na przykład czasem trwania programów wspomagających ze środków wspólnotowych. Analiza tych zjawisk pozwala zauważyć, że obok obiektywnych uwarunkowań prawnych, potrzeba zmiany w tym zakresie znajduje swoje podłoże w obrębie zjawisk społeczno-mentalnych. Nader zaś rażącym zjawiskiem jest brak działań profilaktycznych.

Szereg zjawisk negatywnych dotyczy układów ruralistycznych na terenie powiatu międzyrzeckiego. Jakkolwiek w przypadku terenów wiejskich nie ma tak znaczącego naporu procesów inwestycyjnych, i tu należy wskazać na liczne przykłady problemów w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Bez wątplenia do najbardziej czytelnych zaliczyć można problem zespołów podworskich - takich jak założenie w Bukowcu wraz z cennym parkiem oraz w Bobowicku czy w Starym Dworcu,

Chociszewie, gdzie obok już istniejącego bardzo złego stanu zachowania, dochodzą problemy prawno-własnościowe i ekonomiczne. W przypadku dawnych Państwowych Gospodarstw Rolnych, problemem w obrębie krajobrazu kulturowego wsi, jest wielorodzinna zabudowa typowa, bardzo często stanowiąca obecnie dominantę tych miejscowości. Jej usunięcie ze względów społecznych i ekonomicznych jest niemożliwe, tym niemniej istnieją możliwości łagodzenia skutków jej obecności w krajobrazie - chociażby poprzez właściwe projektowanie zieleni. Ale akurat w ostatnich latach w obrębie założeń podworskich, będących do 1991/1993 roku w większości państwowymi kombinatami rolnymi, doszło też do kilku interesujących przedsięwzięć inwestycyjnych - by wymienić tu takie przykłady jak Gorzyca, Kursko, Stary Dwór, Wiejce.

Względnie dobrze przedstawia się stan budownictwa sakralnego - prawie wszystkie obiekty w ostatnich latach zostały poddane lub też są poddawane bieżącym pracom remontowym, obejmującym bądź architekturę, bądź też wyposażenie wnętrz. Bardzo zły stan przedstawia na przykład kościół w Templewie na terenie gminy Bledzew. Niepokojące zjawiska zaobserwowano również w przypadku kościoła w Chociszewie (gmina Trzciel). Problemem natomiast w przypadku obiektów sakralnych, zwłaszcza na wsi, jest stan zabezpieczeń antywłamaniowych, przeciwpożarowych. Na terenie powiatu międzyrzeckiego znajduje się kilkanaście obiektów sakralnych o znaczących walorach nie tylko architektonicznych, ale również posiadających cenne wyposażenie ruchome. Brak właściwej profilaktyki w tym zakresie naraża je na zjawiska niepożądane.

Nieco gorzej prezentuje się stan części obiektów małej architektury sakralnej w postaci kapliczek lub figur przydrożnych. Na szczególne podkreślenie zasługuje w tym przypadku konieczność podjęcia prac konserwatorskich cennej figury św. Wawrzyńca w Łagowcu (gmina Trzciel), pochodzącej z połowy XVIII wieku. Także liczne młodsze obiekty w postaci kapliczek przydrożnych, jako świadectwo oblicza kulturowego tego obszaru wymagają w części miejscowości licznych działań naprawczych.

Problem ochrony i opieki nad zabytkami, a zwłaszcza w obrębie zagadnień krajobrazu kulturowego w małych miejscowościach dotyczy nie tylko obiektów architektonicznych i ich wyposażenia. Współczesnym zjawiskiem jest intensyfikacja upraw rolnych oraz pojawianie się monokultur rolnych, wyraźnie zmieniających kształt naturalnych cech istniejącego krajobrazu. Obserwacja tego zjawiska, znajdującego swoje uzasadnienie na podłożu ekonomicznym, zdaje się pokazywać, że zatrzymanie tych przemian, mających negatywne konsekwencje także w obrębie środowiska naturalnego, będzie raczej niemożliwe w najbliższych latach. Jako przykład można tu wskazać zjawisko usuwania roślinności śródpolnej w celu powiększenia arealu upraw. Zabiegi te przyczyniają się do utraty wilgotności w glebie oraz sprzyjają jej erozji. Wreszcie usuwanie tego typu enklaw w obrębie terenów uprawnych, przyczynia się do spadku obecności gatunków fauny, to zaś zaburza wartości całego ekosystemu. Intensywne rolnictwo wykorzystujące sztuczne nawożenie, ma również negatywny wpływ na stan wód powierzchniowych oraz gruntowych. Przemiany ekonomiczne w rolnictwie pociągają za sobą także przemiany w obrębie struktury społecznej wsi. To zaś stanowi podstawę dla rozwoju inwestycji nie zawsze sprzyjających zachowaniu istniejących walorów kulturowych. Zjawiskiem obserwowanym na terenie powiatu międzyrzeckiego - choć nie jest to cecha specyficzna tylko tego terenu, jest eliminowanie tradycyjnej zabudowy gospodarczej i powstawanie współczesnych rozwiązań mających charakter przemysłowy - różnego rodzaju wiaty, elewatory zbożowe itp. Widoczny jest również zanik cech krajobrazu związanego z XVIII-wiecznym osadnictwem olęderskim, charakterystycznym dla Niziny Nowotomyskiej (tereny gmin Trzciel, Pszczew).

Intensywne uprawy rolne mają również negatywny wpływ na zachowanie dziedzictwa archeologicznego. Choć tego typu zagrożenia są rzadziej notowane, pozostają również elementem zagadnień ochronnych. Znacznym zagrożeniem jest w tym przypadku głęboka orka. Nie bez znaczenia jest tu również eksploatacja piasku i żwiru. Na terenie powiatu można wskazać na kilka takich obiektów (na dużą skalę np. Bukowiec, Wyszanowo).

Dużym zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego stała się nielegalna działalność poszukiwaczy, wykorzystujących ogólnodostępny na rynku sprzęt elektroniczny, nadto prywatne kolekcjonerstwo oraz nielegalny handel zabytkami. Tego typu praktyk zabrania ustawa, jednak są one systematycznie notowane. Zgodnie z powszechnie przyjętą zasadą, należy podkreślić, że dziedzictwo archeologiczne, podobnie jak szerzej rozumiane dziedzictwo kulturowe, podlega bezwzględnej ochronie autentyczności. W związku z powyższym, podstawowym celem wszelkich działań powinna być konserwacja w miejscu oryginalnej lokalizacji. Ochroną archeologiczną powinny być objęte miejsca bitew, niosące ze sobą szereg wartości materialnych i niematerialnych. Bardzo istotnym elementem wobec specyfiki dziedzictwa archeologicznego jest edukacja i świadomość społeczna.

Negatywnym zjawiskiem obserwowanym w ostatnich latach, jest postępująca dewastacja zieleni, głównie starodrzewu, przede wszystkim przy szlakach drogowych oraz w obrębie obiektów zabytkowych - tu należy wskazać zarówno na działania w miastach, jak też na wsi. Wydaje się, że w obrębie tego zjawiska problemem jest nadzór określający tego typu zabiegi zgodnie ze sztuką ogrodnictwa. Popularnym zabiegiem jest tzw. „ogławianie drzew”, szczególnie lip. Szereg takich przykładów można podać na terenie gminy Międzyrzecz - jest to niszczenie zieleni. W istocie tego typu działaniami powinny zajmować się nie tylko odpowiednie organy administracji, ale również organy ścigania. Tego typu zabiegi są łamaniem przepisów *Ustawy o ochronie przyrody*, która określa założenia ochrony terenów zielonych będących w bezpośrednim związku z obiektami o walorach kulturowych i zabytkowych. Zieleń pozostaje jednym z najistotniejszych elementów bezpośredniego otoczenia obiektów zabytkowych, nadto sama, jako element krajobrazu kulturowego może takowe stanowić. Wypada tu podkreślić, że zabiegom takim poddaje się szczególnie zieleń w sąsiedztwie obiektów sakralnych, których otoczenie podlega opinii właściwego konserwatora, ale nie jest to zjawisko dotyczące tylko tych zabytków. Wypracowanie w tym zakresie odpowiednich mechanizmów, zarówno w postaci programów opieki nad zabytkami, działań edukacyjnych, wreszcie odpowiednie stosowanie istniejących narzędzi prawnych, jest obecnie zadaniem nagłym. W chwili obecnej o tych zjawiskach decydują przede wszystkim czynniki ekonomiczne, dla których zagadnienia ochrony krajobrazu kulturowego mają charakter konfliktowy.

Zły stan przedstawiają obiekty Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. W 2011 roku obiekty tzw. odcinka centralnego zostały wpisane do rejestru zabytków. Jednakże fakt ten jak na razie nie ma bezpośredniego przełożenia na ewentualne inicjatywy w zakresie zmiany istniejącego stanu rzeczy. Należy w tym miejscu wskazać, że poza obiektem PzW. 717 oraz 716 i 716a w Pniewie - wyeksponowanych do celów turystycznych i muzealnych wraz z zapleczem pod ziemią oraz pojedynczych przykładów na terenie gmin Bledzew, Skwierzyna, Lubrza (powiat świebodziński), pozostałe obiekty fortyfikacyjne pozostają bez należytego zabezpieczenia. Poza obiektami tzw. „wolnostojącymi”, należy wskazać tu cenny zespół tzw. Grupy Warownej „Schill” w okolicach miejscowości Kursko. Zachowane elementy metalowe ulegają niszczeniu i kradzieży, nie tylko przez tzw. „złomiarzy”, ale również przez prywatnych zbieraczy w imię źle rozumianego kolekcjonerstwa. Szczególnie ważnym problemem tego zespołu, zarówno, jeśli chodzi o obiekty naziemne, jak też podziemne, jest woda, która w wyniku braku zabezpieczenia i pogarszającego się stanu systemów odwadniających, systematycznie niszczy wiele elementów architektury. Kolejnym zjawiskiem jest brak skoordynowanych działań uwzględniających zarówno walory przyrodnicze tego obiektu i jego otoczenia (rezerwat nietoperzy), jak i walory historyczno-architektoniczne - wskazane elementy pozostają w istocie czynnikiem konfliktogennym między potrzebą ochrony architektury a zagadnieniami ochrony wartości przyrodniczych. Akcentowana rozbieżność interesów w tym zakresie nie sprzyja szybkiej zmianie sytuacji. Kolejnym problemem jest sytuacja własnościowa obiektów fortyfikacyjnych, zarysowana przede wszystkim podziałem w obrębie kilku gmin, a także podmiotów na ich terenie. Obiekty Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego w ponad 90% przypadków pozostają w stanie bardzo złym i ciągle pogarszającym się.

Zjawiskiem negatywnym pozostają także inne przykłady zabytków techniki. Należy tu wskazać przede wszystkim na „spuściznę” kolejową, która w wyniku przemian ekonomicznych w Polsce po 1989 roku, stała się w wielu przypadkach bezużyteczna i tym samym jest narażona na szybko postępującą destrukcję. Dochodzi tu szereg zjawisk w obrębie problemów własnościowych, które powodują, że samorzady gminne nie są zainteresowane adaptacją obiektów „pokolejowych”. Natomiast ich kubatura, charakter - na przykład wieże ciśnień, magazyny, dawne warsztaty naprawcze - oraz stan zachowania, nie sprzyjają pozyskiwaniu inwestorów prywatnych. Warto tu przywołać przykład Międzyrzecza. Rozwiązanie takie nie zawsze jest korzystne dla samych obiektów, które poddawane są w takich sytuacjach zmianom przeznaczenia, tracąc swoje pierwotne walory, tym niemniej chronią te obiekty, przy właściwym uwzględnieniu wymogów konserwatorskich, przynajmniej w podstawowym stopniu. Stacje kolejowe zarówno w Międzyrzeczu, jak też Skwierzynie utraciły w praktyce swoje pierwotne funkcje, co wobec działań rewitalizacyjnych linii kolejowej Gorzów Wlkp. - Zbąszynek i prób ożywienia ruchu pasażerskiego, stanowi obecnie problem. Bez wątpienia tego typu rozwiązania muszą mieć w przyszłości charakter kompromisowy. Degradacja sieci kolejowej przyczynia się do zaniku historycznych traktów komunikacyjnych, a także sprzyja pogorszeniu dostępności dziedzictwa kulturowego, co obniża możliwości rozwoju turystyki, jako gałęzi gospodarki. Mimo to, tereny te nadal charakteryzują się dużym potencjałem turystycznym, by wskazać tu inicjatywę (pomysł), ożywienia szlaku kolejowego ze Skwierzyny w kierunku Drezdenka, jako traktu pieszego, konnego i rowerowego. Warto w tym kontekście przywołać zdewastowane drogi kolejowe, związane z budową umocnień Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego.

Zły stan przedstawiają cmentarze, będące istotnym elementem kreującym dziedzictwo wielokulturowe i zarazem w znacznym stopniu niematerialne. Zwłaszcza te z XIX wieku, pozostające na uboczu niewielkich miejscowości. Tym niemniej trudno tu nie wymienić cmentarza w obrębie założenia folwarcznego w Bobowicku. Jest to obecnie jedyny taki przykład na terenie powiatu międzyrzeckiego, pochodzący z XVIII wieku. Ze względu na fakt, że teren ten pozostaje prywatny, brakuje możliwości systematycznej kontroli stanu zachowania tych obiektów (cztery pomniki nagrobne związane z rodzinami von Kalckreuth, Hacke i Dziembowski). Niestety sytuacja tej nekropolii wynika ze złej polityki władz konserwatorskich jeszcze na terenie województwa gorzowskiego. Sprzedaż założenia folwarcznego wraz z cmentarzem jest działaniem, które w podstawowym wymiarze doprowadziło do degradacji tej bardzo cennej, choć niewielkiej nekropolii. O ile w miastach tereny po cmentarzach zostały istotnie (pomijając tu kwestie etyczne) zagospodarowane z przeznaczeniem przede wszystkim na cele społeczno-rekreacyjne oraz budowlane jeszcze w latach 60.-70. XX wieku, o tyle w obrębie wsi miejsca te do dziś pozostają często zaniedbane, odzwierciedlając liczne działania niezasadne, pozbawione podstaw merytorycznych. Trzeba jednak wskazać także na przykłady pozytywne, jak ukończona ostatnio akcja zaadaptowania cmentarza ewangelickiego w Brójcach, jako obiektu o walorach nie tylko historycznych, ale również przyrodniczych, czy też zrealizowany kilka lat temu projekt uporządkowania cmentarza żydowskiego w Skwierzynie. W innych miejscowościach (Międzyrzecz, Pszczew, Trzciel, Wysoka, Wyszanowo) jeszcze w latach 90. XX wieku, pojawiły się obeliski upamiętniające te miejsca. Nie zmienia to jednak faktu, że szereg cmentarzy pozostaje na uboczu świadomości społeczności lokalnej, stanowiąc przede wszystkim problem estetyczny, ale i etyczny na tle wartości dziedzictwa niematerialnego.

Obok wskazanych wyżej węzłowych problemów odnoszących się do dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu międzyrzeckiego, osobnym zagadnieniem są obiekty pamięci, takie jak dawne pomniki związane z niemiecką kulturą pamięci - (Nietoperek, Kuligowo), pomniki żołnierzy radzieckich (Kęszycza Leśna), które stały się w ostatnim czasie powodem sporów i dyskusji. Tego typu dziedzictwo, niosące przede wszystkim wartości niematerialne, z punktu widzenia prawa nie podlega bezpośredniej ochronie konserwatorskiej, tym niemniej stanowi istotny, choć nierzadko dyskusyjny element lokalnej spuścizny kulturowej i krajobrazu kulturowego. Przywracanie takich

obiektów do przestrzeni publicznej, powinno być w każdym przypadku inicjatywą szczegółowo rozpatrywaną pod kątem historycznym oraz społecznym, wreszcie prawnym. Zgodnie z art. 18, ust. 2, pkt 13 *Ustawy o samorządzie gminnym*, do wyłącznej właściwości rady gminy należy między innymi wnoszenie pomników. Zapis ten dotyczy środków finansowych gmin oraz nieruchomości, na terenie, których pomnik powstaje. Dodatkowo pomniki wymagają uzyskania decyzji o warunkach zabudowy, w każdym przypadku powinno się również uwzględniać założenia miejscowego planu zagospodarowania.

Należy także pamiętać zwłaszcza o *Ustawie z dnia 21 stycznia 1988 r. o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa* (ROPWiM). Ustawa ta reguluje wytyczne, które poprzedzają wzniesienie (przywrócenie) tego typu obiektów pamięci historycznej. Zgodnie z obowiązującym prawem na terenie Polski, konieczna jest konsultacja z właściwym organem, tj. ROPWiM. Konsultacje winny dotyczyć zarówno kwestii natury historycznej, jak też lokalizacyjnej (tu w grę wchodzi także prawo budowlane, które wymaga decyzji o pozwoleniu na budowę). Opinia ROPWiM jest wiążąca zarówno dla społeczności lokalnych, jak też dla organów władzy samorządowej. Zgodnie z obowiązującym prawem oraz praktyką stosowaną w tego typu sytuacjach, ich współczesne eksponowanie - zwłaszcza, jeśli chodzi o obiekty wzbudzające kontrowersje - nie powinno mieć miejsca w centrach wsi, jako dominanty przestrzeni. O ile społeczność lokalna wyraża wolę zabezpieczenia tego obiektu, jako śladu historii wsi, lepszym rozwiązaniem jest jego umieszczenie np. w obrębie cmentarza komunalnego, w miejscu ustalonym wcześniej z administracją cmentarza. Niezbędnym elementem towarzyszącym, jako minimum, powinna być tablica wyraźnie informująca czym jest ten obiekt, jaka była jego historia, czyje nazwiska są eksponowane na pomniku, kto był pierwotnym inicjatorem tego upamiętnienia w okresie międzywojennym, wreszcie kto jest inicjatorem obecnie. Wszelkie napisy obcojęzyczne zgodnie z obowiązującym prawem (*Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim*, art. 10, pkt. 1 stanowi, że: *Napisy i informacje w urzędach i instytucjach użyteczności publicznej, a także przeznaczone do odbioru publicznego oraz w środkach transportu publicznego sporządza się w języku polskim*), powinny być przetłumaczone na język polski, nadto należy zamieścić ustalony wcześniej i skonsultowany ze środowiskiem naukowym i społecznością lokalną, odpowiedni komentarz historyczny.

Uwzględnienie tych wymogów ma na uwadze przede wszystkim zachowanie ładu estetycznego otoczenia, a także kreowanie postaw świadomych, które sprzyjają budowaniu postaw autentycznych.

Komentując zagadnienia opieki nad zabytkami na terenie powiatu międzyrzeckiego, koniecznym zabiegiem powinna być koordynacja działań zmierzających do poprawy stanu promocji i oznakowania dziedzictwa kulturowego. Jakkolwiek należy podkreślić liczne działania w tym zakresie na terenie poszczególnych gmin, elementem charakterystycznym pozostaje ich różny poziom, a w szczególności brak koordynacji. Jednym z elementów, który w sposób podstawowy mógłby poprawić stan tych zagadnień powinno być stworzenie wspólnego portalu informacyjnego oraz realizacja wydawnictwa w postaci zintegrowanej mapy i przewodnika turystycznego.

W odniesieniu do działań społecznych, podkreślić należy także niski poziom realizacji założeń społecznej opieki nad zabytkami na terenie powiatu międzyrzeckiego.

ZABYTKI I KRAJOBRAZ KULTUROWY JAKO POTENCJALNY CZYNNIK ROZWOJU GOSPODARCZEGO

Problematyka ukierunkowana na dziedzictwo kulturowe, jako element gospodarki, pozostaje elementem słabo wykorzystywanym w obrębie działań władz samorządowych na terenie powiatu międzyrzeckiego. Ten stan, w skali całego województwa lubuskiego potwierdzają niezależne ekspertyzy, będące przedmiotem planowania programowego⁵. Potwierdziła to również ekspertyza

⁵ Zob. Strategia rozwoju województwa lubuskiego do roku 2020; Plan zagospodarowania województwa lubuskiego; Strategia rozwoju kultury województwa lubuskiego; Strategia rozwoju turystyki województwa lubuskiego na lata 2006-

przygotowana na potrzeby określenia założeń programu opieki nad zabytkami dla obszaru województwa lubuskiego. Cechą charakterystyczną w obrębie tego typu zagadnień jest brak identyfikacji, związany z faktem, że społeczność lokalna na terenie powiatu międzyrzeckiego ma przede wszystkim charakter postmigracyjny. W praktyce przejawia się to brakiem identyfikacji z lokalnym dziedzictwem kulturowym. Polityka regionalna Unii Europejskiej wyraźnie odwołuje się do pojęcia tożsamości, rozumianego, jako wspólnota terytorium i społeczności lokalnej, powiązanych ze sobą siecią zależności o charakterze subiektywnym i obiektywnym.

Walory kulturowe obszaru powiatu międzyrzeckiego, w powiązaniu z zapleczem w postaci walorów rekreacyjnych, takich jak elementy środowiska naturalnego, sprzyjają budowaniu znaczącego potencjału gospodarczego wokół dziedzictwa. Istotnymi pozostają zatem działania o charakterze pobudzającym, edukacyjnym - na poziomie szkolnictwa ogólnego i zawodowego, wokół dziedzictwa kulturowego. Czynnikiem sprzyjającym wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego, jako elementu gospodarki w przypadku powiatu międzyrzeckiego jest wyraźna poprawa w perspektywie najbliższych lat, rozwiązań komunikacyjnych o charakterze regionalnym, krajowym i międzynarodowym. Tym niemniej powiat ten, podobnie jak cały obszar województwa lubuskiego, pozostaje zależny od szeregu rozwiązań w wymiarze obiektywnym i subiektywnym. Dla poprawy sytuacji w tym zakresie, zastosowanie mają wskaźniki określone w obrębie *Programu opieki nad zabytkami dla obszaru województwa lubuskiego*. Dokument ten określa następujące działania, konieczne do zwiększenia potencjału dziedzictwa kulturowego:

- *potrzeba aktywności w zakresie tworzenia rozwiązań prawnych i podatkowych;*
- *promocja i kreowanie regionalnych wartości kulturowych;*
- *tworzenie działań edukacyjnych ukierunkowanych na szerokie aspekty wykorzystania dziedzictwa kulturowego, jako czynnika prorozwojowego, w tym kreowanie we współpracy z odpowiednimi instytucjami i przy wykorzystaniu istniejących możliwości prawnych programów edukacyjnych począwszy od szkolnictwa podstawowego;*
- *kształtowanie czynników tworzących tożsamość regionalną w wymiarze lokalnym i globalnym poprzez działania ukierunkowane na rzecz upodmiotowienia społeczności lokalnych;*
- *tworzenie skoordynowanej polityki regionalnej, w tym systemu wymiany doświadczeń oraz paneli dyskusyjnych uwzględniających różne dziedziny wiedzy i potrzeb;*
- *tworzenie wewnętrznych oraz międzyregionalnych powiązań komunikacyjnych i społecznych, umożliwiających mobilność społeczności lokalnych, zwłaszcza na obszarach oddalonych od ośrodków administracyjnych i naukowych.*

Należy w tym miejscu podkreślić, że część ze wskazanych działań stanowi przedmiot kompetencji organów państwowych. Tym niemniej szereg spośród wskazanych założeń może odnosić się do kompetencji samorządów powiatowych i gminnych. Obok określonych powyżej potrzeb, konieczne w tym zakresie pozostaje skoordynowane planowanie oraz wspólna polityka samorządowa.

ANALIZA SWOT: MOCNE / SŁABE STRONY ORAZ SZANSE / ZAGROŻENIA OCHRONY ZABYTEKÓW NA TERENIE POWIATU MIĘDZYRZECKIEGO

Analiza zasobów oraz potencjalnych zagrożeń dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu międzyrzeckiego pozwala wyznaczyć szereg wskaźników, które określają mocne i słabe strony ochrony i opieki nad zabytkami powiatu międzyrzeckiego, a także szanse i zagrożenia, które zwłaszcza przy braku bieżących działań profilaktycznych mogą prowadzić do wyraźnego pogorszenia się stanu dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu międzyrzeckiego. Analiza SWOT uwzględnia tym samym: zagadnienia

2013; Założenia strategii rozwoju Polski Zachodniej „Polska Zachodnia 2020” - dokumenty są dostępne na stronie internetowej Lubuskiego Urzędu Marszałkowskiego - www.lubuskie.pl

systemowe określające podstawy obiektywne w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, zagadnienia ochrony krajobrazu kulturowego, zagadnienia ochrony układów przestrzennych, zagadnienia pojedynczych zespołów lub obiektów zabytkowych o charakterze nieruchomym, zagadnienia ochrony dziedzictwa archeologicznego, zabytków ruchomych, wreszcie uwarunkowania społeczne i gospodarcze oraz zagrożenia systemowe.

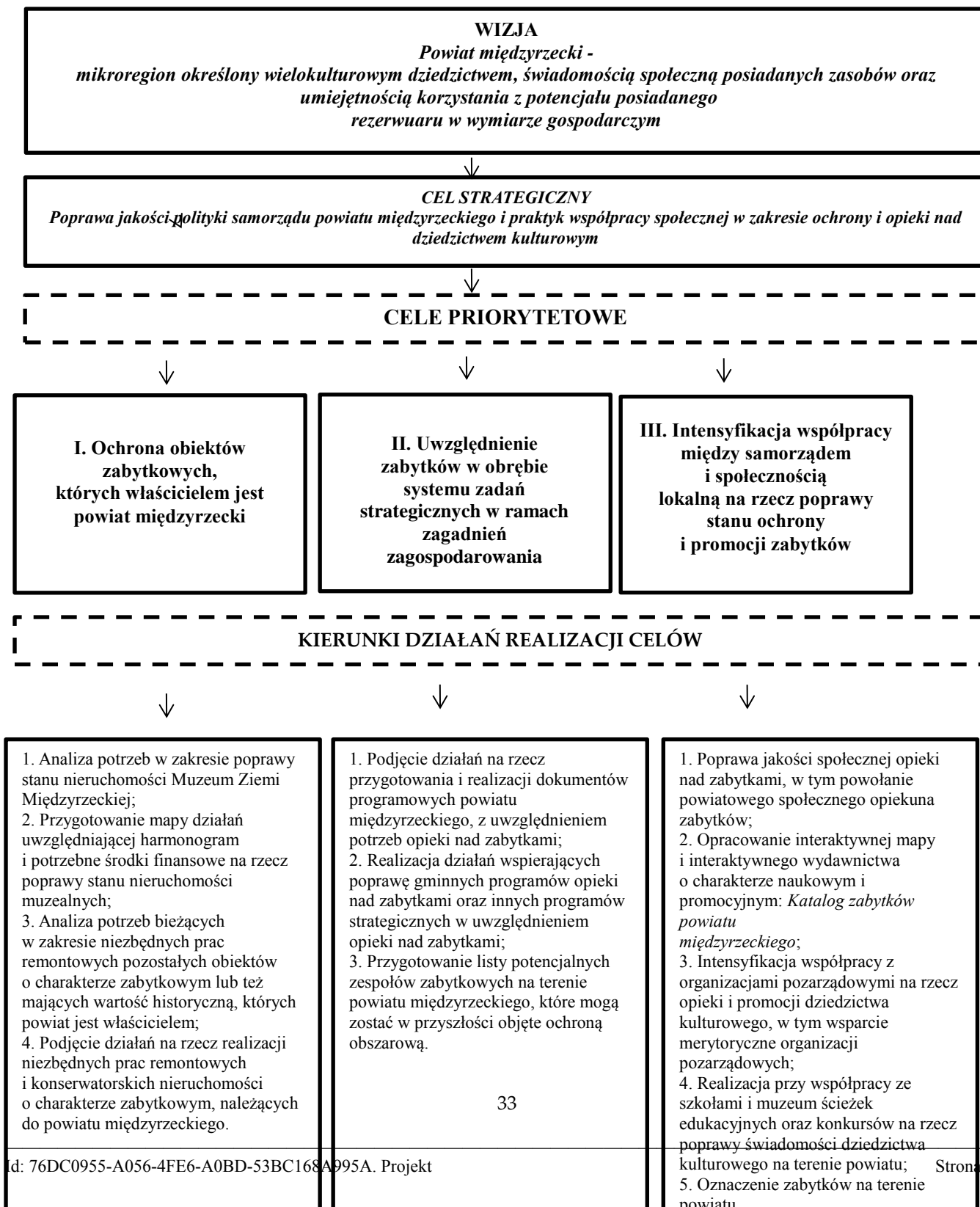
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - duży zasób i różnorodność obiektów zabytkowych o charakterze nieruchomym i ruchomym; - wielokulturowy charakter dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu; <ul style="list-style-type: none"> - zróżnicowane formy przestrzenne; - urozmaicony krajobraz kulturowy, o niskim poziomie przekształcenia; - bogactwo dziedzictwa archeologicznego; - poprawiające się warunki komunikacyjne; - systematyczna poprawa wykształcenia społeczności lokalnej; <ul style="list-style-type: none"> - rozwój ruchu turystycznego; - poprawa możliwości finansowania ochrony i opieki nad zabytkami; <ul style="list-style-type: none"> - bliskość ośrodków naukowych; - zaplecze w postaci bazy turystycznej; - obecność zabytków o dużym potencjale wykorzystania gospodarczego; 	<ul style="list-style-type: none"> - niski poziom rozpoznania i świadomości wartości obiektów zabytkowych w wymiarze społecznym; - niski poziom działań związanych z ochroną układów przestrzennych; <ul style="list-style-type: none"> - brak skoordynowanej polityki ochrony walorów krajobrazu kulturowego; - zła jakość nadzorów archeologicznych w obrębie inwestycji oraz brak promocji znaczenia tego rodzaju dziedzictwa; - niedostateczny poziom komunikacji na poziomie lokalnym; <ul style="list-style-type: none"> - odpływ wykształconej młodzieży do większych ośrodków; - brak promocji walorów turystycznych powiatu; - niedostateczny poziom wykorzystania środków finansowych z programów Unii Europejskiej; - brak współpracy z ośrodkami naukowymi w zakresie budowy potencjału wokół dziedzictwa kulturowego; <ul style="list-style-type: none"> - niski poziom oferowanej bazy turystycznej - niska świadomość brak zaplecza ekonomicznego, określających możliwości wykorzystania dziedzictwa kulturowego do celów gospodarczych.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> - dostępność środków finansowych z Unii Europejskiej i z programów związanych z budżetem państwa; - system rozwiązań prawnych umożliwiających bardziej skuteczną ochronę zabytków; - powołanie parków kulturowych; - możliwość poprawy jakości planowania przestrzennego z uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego; - poprawa aktywności instytucji samorządowych; - możliwość włączenia zabytków w procesy aktywności gospodarczej; - wzrost świadomości i tożsamości lokalnej; - dostęp do edukacji związanej z problematyką ochrony i opieki nad zabytkami oraz rozwojem turystycznym regionów; - możliwość kreowania produktów regionalnych; 	<ul style="list-style-type: none"> - brak skoordynowanych działań w zakresie budowy programów i projektów; - niski poziom wykorzystywania istniejących narzędzi prawnych; - niski poziom zainteresowania ochroną obszarową; - niedostateczny poziom realizacji planów zagospodarowania przestrzennego i rozwiązań programowych o charakterze wieloletnim; - brak środków finansowych umożliwiających realizację wkładów własnych w ramach finansowania z programów krajowych i wspólnotowych; - niski poziom współpracy między instytucjami na różnych szczeblach samorządowych w zakresie ochrony zabytków i społeczności lokalnymi; - niski poziom finansowania muzeów i innych instytucji prowadzących działalność kulturalną na poziomie lokalnym; - słaba aktywność społeczna w zakresie rozwoju inicjatyw lokalnych; - wysoki poziom bezrobocia; - niski poziom identyfikacji społecznej w wymiarze mikroregionu; - brak skoordynowanej edukacji ukierunkowanej na budowanie postaw wobec lokalnego dziedzictwa kulturowego na poziomie podstawowym,

	gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym; - brak świadomości lokalnych tradycji.
--	---

Analiza SWOT określa dodatkowo obszary potencjalnych konfliktów w obrębie polityki samorządowej ukierunkowanej na zagadnienia ochrony i opieki nad zabytkami:

1. Polityka gospodarcza, rozwój inwestycji i zaspokajanie zbiorowych potrzeb społeczności lokalnych // Obecność zabytkowych układów przestrzennych, wartościowych obszarów krajobrazowych, koszty finansowe opieki nad zabytkami;
2. Realizacja inwestycji // Uwarunkowania społeczne i kulturowe;
3. Potrzeby i kompetencje w zakresie opieki nad zabytkami // Obiektywne możliwości finansowe i organizacyjne samorządów;
4. Dostęp do dziedzictwa kulturowego // Zasada poszanowania własności prywatnej;
5. Dziedzictwo kulturowe // Ochrona przyrody.

STRUKTURA CELÓW PROGRAMU

CHARAKTERYSTYKA CELÓW, KIERUNKÓW I ZADAŃ PROGRAMU

Zgodnie z przyjętym celem strategicznym, Program zakłada poprawę jakości działań bieżących samorządu powiatu międzyrzeckiego i praktyk współpracy społecznej w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym. W tym celu obok wyznaczenia celów priorytetowych, określa się realizację następujących kierunków i zadań, które w założeniu powinny pozwolić osiągnąć w perspektywie obowiązywania Programu wartości założeń strategicznych:

I. OCHRONA OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH, KTÓRYCH WŁAŚCIELEM JEST POWIAT MIĘDZYRZECKI

1. Analiza potrzeb w zakresie poprawy stanu nieruchomości Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej:

- ocena realizacji dotychczasowych prac mających na celu poprawę stanu zachowania nieruchomości muzealnych;
- analiza potrzeb w zakresie niezbędnych działań przedmiotowych, które doprowadzą do przywrócenia pełnej funkcjonalności obiektów muzealnych, ze szczególnym uwzględnieniem zamku oraz piwnic ekspozycyjnych dawnego budynku starostwa;
- bieżąca analiza możliwości finansowania prac remontowych i konserwatorskich obiektów muzealnych w zakresie środków budżetowych i zewnętrznych.

2. Przygotowanie mapy działań uwzględniającej harmonogram i potrzebne środki finansowe na rzecz poprawy stanu nieruchomości muzealnych:

- przygotowanie harmonogramu przewidywanych prac remontowych i konserwatorskich, określającego potencjalne terminy ich rozpoczęcia i zakończenia z uwzględnieniem działań kluczowych oraz działań, które mogą być oddalone w czasie.

3. Analiza potrzeb bieżących w zakresie niezbędnych prac remontowych pozostałych obiektów o charakterze zabytkowym lub też mających wartość historyczną, których powiat jest właścicielem:

- ocena dotychczasowych prac remontowych i konserwatorskich, które wykonano w obrębie poszczególnych obiektów;
- analiza możliwości podjęcia niezbędnych działań kluczowych z uwzględnieniem potrzeb i możliwości finansowych.

4. Podjęcie działań na rzecz realizacji niezbędnych prac remontowych i konserwatorskich nieruchomości o charakterze zabytkowym, należących do powiatu międzyrzeckiego:

- intensyfikacja działań w zakresie możliwości pozyskania zewnętrznych środków finansowych umożliwiających ochronę i opiekę nad zabytkami, w tym działania remontowe i konserwatorskie;

- realizacja niezbędnych inwestycji o charakterze remontowym i konserwatorskim, związanych z obiektami o charakterze zabytkowym oraz obiektami mającymi znamiona wartości historycznej i zabytkowej, które są własnością powiatu międzyrzeckiego;

II. UWZGLĘDNIENIE ZABYTEKÓW W OBRĘBIE SYSTEMU ZADAŃ STRATEGICZNYCH W RAMACH ZAGADNIEN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

1. Podjęcie działań na rzecz przygotowania i realizacji dokumentów programowych powiatu międzyrzeckiego, z uwzględnieniem potrzeb opieki nad zabytkami:

- przygotowanie analizy potrzeb i stanu realizacji dokumentów programowych powiatu międzyrzeckiego;
- analiza możliwości wykorzystania dziedzictwa kulturowego powiatu w obrębie działań ukierunkowanych na planowanie przestrzenne i rozwój gospodarczy;
- przygotowanie katalogu zagrożeń dziedzictwa kulturowego dla potrzeb planistycznych i programowych powiatu.

2. Realizacja działań wspierających poprawę gminnych programów opieki nad zabytkami oraz innych programów strategicznych w uwzględnieniu opieki nad zabytkami:

- powołanie stałego zespołu konsultacyjnego w celu oceny potrzeb współpracy i problemów między organami powiatu a gminami na terenie powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- ocena elementów o charakterze konfliktowym w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- ocena potrzeb i możliwości działań wspólnych w zakresie poprawy jakości opieki nad zabytkami.
- podjęcie współpracy z samorządami gminnymi na rzecz oceny możliwości określenia ochrony obszarowej obiektów dziedzictwa kulturowego;

3. Przygotowanie listy potencjalnych zespołów zabytkowych na terenie powiatu międzyrzeckiego, które mogą zostać w przyszłości objęte ochroną obszarową:

- powołanie społecznego zespołu ds. oceny możliwości wytyczenia ochrony obszarowej obiektów dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu;
- przygotowanie katalogu potencjalnych obiektów proponowanych do objęcia ochroną obszarową, uwzględniającego potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego oraz potrzeby gmin i innych podmiotów w zakresie realizacji bieżącego zaspokajania potrzeb społecznych, w tym aktywności gospodarczej.

III. INTENSYFIKACJA WSPÓLPRACY MIĘDZY SAMORZĄDEM I SPOŁECZNOŚCIĄ LOKALNĄ NA RZECZ POPRAWY STANU OCHRONY I PROMOCJI ZABYTEKÓW

1. Poprawa jakości społecznej opieki nad zabytkami, w tym powołanie powiatowego społecznego opiekuna zabytków:

- ocena jakości pracy społecznych opiekunów zabytków na terenie powiatu międzyrzeckiego;
- koordynacja i poprawa jakości działań społecznych opiekunów zabytków;
- powołanie powiatowego społecznego opiekuna zabytków.

2. Opracowanie interaktywnej mapy i interaktywnego wydawnictwa o charakterze naukowym i promocyjnym: *Katalog zabytków powiatu międzyrzeckiego*:

- powołanie zespołu merytorycznego w celu przygotowania mapy i wydawnictwa w formie Ebook;
- realizacja wydawnictwa w okresie do końca 2017 roku.

3. Intensyfikacja współpracy z organizacjami pozarządowymi na rzecz opieki i promocji dziedzictwa kulturowego, w tym wsparcie merytoryczne organizacji pozarządowych;

- ocena aktywności organizacji pozarządowych w zakresie różnych form działalności na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami;
- organizacja szkoleń poprawiających aktywność organizacji pozarządowych na polu ochrony i opieki nad zabytkami;
- wsparcie merytoryczne związane z możliwościami pozyskiwania środków finansowych przez organizacje pozarządowe na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami.

4. Realizacja przy współpracy ze szkołami i muzeum ścieżek edukacyjnych oraz konkursów na rzecz poprawy świadomości dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu;

- przygotowanie programu edukacyjnego określającego zadania szkół ponadgimnazjalnych na terenie powiatu w zakresie kreowania świadomości i tożsamości młodych ludzi w związku z dziedzictwem kulturowym;
- poprawa współpracy między szkołami ponadgimnazjalnymi i muzeum w zakresie popularyzacji dziedzictwa kulturowego powiatu;
- organizacja wykładów oraz warsztatów dla młodzieży ukierunkowanych na problemy lokalnego dziedzictwa kulturowego;
- przygotowanie i realizacja cyklu konkursów plastycznych, fotograficznych i literackich dla różnych grup wiekowych, pod patronatem Starosty Międzyrzeckiego, ukierunkowanych na popularyzację i ochronę dziedzictwa kulturowego powiatu.

5. Oznaczenie zabytków na terenie powiatu:

- podjęcie działań na rzecz oznaczenia w formie błękitnej tarczy oraz promocyjnych tablic informacyjnych zabytków na terenie powiatu międzyrzeckiego.

Realizacja celów Programu określa potrzebę podjęcia współpracy z instytucjami na terenie powiatu oraz instytucjami i podmiotami, których zakres kompetencji prawnych i merytorycznych oraz obszar działania związane są lub mogą być w sposób bezpośredni i pośredni z zagadnieniami ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu międzyrzeckiego. Zestawienie bezpośrednich i pośrednich podmiotów współpracy w zakresie realizacji programu określa poniższa tabela:

PODMIOTY BEZPOŚREDNIE	PODMIOTY POŚREDNIE
Starostwo Powiatowe w Międzyrzeczu	Lubuski Wojewódzki Konservator Zabytków
Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej	Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego
Szkoły ponadgimnazjalne na terenie powiatu międzyrzeckiego	Gminy na terenie powiatu międzyrzeckiego
	Organizacje pozarządowe
	Właściciele nieruchomości zabytkowych na terenie powiatu
	Instytucje naukowe: Uniwersytet Zielonogórski, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Sulechowie, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp., Collegium Polonicum w Słubicach

	Agencja Nieruchomości Rolnych, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
	Kościóły i związki wyznaniowe obecne na terenie powiatu
	Nadleśnictwa
	Biblioteki, archiwa państwowe

ZASADY OCENY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1. Narzędzia wdrażania Programu

W obrębie narzędzi wdrażania *Programu* przewiduje się cztery grupy instrumentów, jako niezbędnych do realizacji przyjętych celów: a) prawno-administracyjne; b) finansowe; c) instytucjonalne; d) marketingowe. Ich zastosowanie określa możliwości realizacji celów w odniesieniu do założeń prawnych, możliwości finansowych, przewidywanej współpracy między różnymi instytucjami, oraz działań *Public relations* jako działania w zakresie poprawy świadomości, krytyki, wymiany doświadczeń.

- a) narzędzia prawno-administracyjne będą odnosiły się do kompetencji samorządu powiatowego w odniesieniu do podstawowych aktów prawnych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, w obrębie możliwie szerokich kompetencji i działań przewidzianych przez ustawodawcę;
- b) instrumenty finansowe będą określały możliwości samorządu powiatu międzyrzeskiego w odniesieniu do środków publicznych stanowiących roczne budżety oraz środków możliwych do pozyskania ze źródeł zewnętrznych;
- c) instrumenty instytucjonalne należą do podstawowych narzędzi budowania współpracy i korelacji na rzecz działań zintegrowanych, w tym realizacji wspólnych strategii, poprawy jakości współpracy, wymiany doświadczeń;
- d) instrumenty marketingowe (*Public relations*), stanowią narzędzia kreowania pozytywnego wizerunku instytucji prowadzącej, w obrębie zagadnień merytorycznych celów Programu.

2. Monitoring i ewaluacja realizacji Programu

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87, ust. 5), zobowiązuje Zarząd Powiatu do sporządzania sprawozdań z realizacji *Programu* określonych dwuletnimi okresami działań. Sprawozdanie z realizacji Powiatowego programu przedstawiane jest Radzie Powiatu. Sprawozdanie służy kontroli jakości realizacji działań, ewaluacji oraz aktualizacji w zakresie planowania wieloletniego.

Zgodnie z założeniami *Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2013-2016*, realizacja Programu przewiduje ewaluację splotową, polegającą na ocenie realizacji Programu w obrębie czynników obiektywnych, takich jak sytuacja społeczna, komponenty ekonomiczne, pozytywne i negatywne efekty realizacji konkretnych celów. Przyjęcie ewaluacji splotowej w sposób bardziej efektywny pozwoli na poprawę działań w kontekście założeń wieloletnich realizacji polityki poprawy stanu ochrony opieki nad zabytkami. W tym celu po wejściu *Programu* w życie, niezbędnym jest określenie celu ewaluacji, metod gromadzenia danych, oznaczenia terminów oraz odbiorców procesu ewaluacyjnego. Wśród podstawowych danych

niezbędnych dla realizacji prawidłowego procesu monitoringu bieżącej realizacji programów przewiduje się systematyczną ocenę następujących danych w odstępach półrocznych:

- ilość i jakość działań na rzecz realizacji poszczególnych celów;
- ilość przydzielonych dotacji, jakość ich realizacji oraz poziom w stosunku do okresów wcześniejszych;
- ocena merytorycznego charakteru zrealizowanych projektów;
- ilość i jakość oferty skierowanej do potencjalnych podmiotów współpracy w zakresie realizacji Programu;
- poziom i zakres merytoryczny współpracy międzyinstytucjonalnej;
- monitoring zmian rzeczywistych na tle wykorzystania instrumentów i narzędzi wdrażania, wobec konkretnych obiektów dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu.

Zestawienie danych oraz ocena ich jakości będą stanowiły podstawę dwuletnich sprawozdań z realizacji celów Programu. Po upływie czterech lat, zakłada się pełną aktualizację i przygotowanie Programu na kolejny okres planowania.

POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu przewiduje zróżnicowane źródła finansowania, określające możliwości budżetowe powiatu międzyrzeckiego oraz w zasadniczej części środki pochodzące z funduszy zewnętrznych o charakterze publicznym oraz środków o charakterze prywatnym.

Poziom finansowania ze środków budżetowych powiatu międzyrzeckiego pozostaje ograniczony, zwłaszcza w przypadku działań inwestycyjnych o większej skali kosztowej. Stąd też podstawowe nakłady mogą obejmować głównie różnego rodzaju projekty „miękkie” obejmujące działania nieinwestycyjne w postaci szkoleń, stypendiów, współpracy partnerskiej, różnego rodzaju przedsięwzięcia kulturalne oraz edukacyjne. W przypadku dostępności środków finansowych, powiat międzyrzecki będzie również podejmował działania na rzecz dofinansowania działań inwestycyjnych na rzecz remontów i konserwacji obiektów zabytkowych.

Finansowanie działań będzie określone w podstawowym zakresie dostępnością funduszy zewnętrznych. W przypadku prac konserwatorskich zasadnicze znaczenie mają środki przyznawane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz środki określone programami Ministra Kultury. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego zasadnicze znaczenie ma program: *Dziedzictwo Kulturowe*, który obejmuje następujące priorytety, mogące mieć znaczenie dla realizacji Programu:

- ochrona zabytków;
- wspieranie działań muzealnych;
- kultura ludowa;
- ochrona zabytków archeologicznych;
- ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.

Istotne znaczenie w okresie obowiązywania Programu będą miały fundusze unijne. Zgodnie z założeniami perspektywy finansowej na lata 2014-2020, znaczenie będą miały cele polityki regionalnej:

- *podnoszenie konkurencyjności mikro, małych i średnich przedsiębiorstw, sektora rolnego oraz sektora rybołówstwa i akwakultury*. Cel ten przewiduje środki na rozwój turystyki, która powinna być traktowana jako element lokalnych strategii rozwojowych, działań ukierunkowanych na dziedzictwo kulturowe i rozwój przedsiębiorczości. Przedsięwzięcia turystyczne są przewidziane do realizacji również w projektach ukierunkowanych na ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego w ramach celu: *Ochrona środowiska naturalnego i wspieranie efektywności wykorzystania zasobów*;

- projekty ukierunkowane na kulturę uwzględniono w ramach priorytetu: *Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego* w ramach celu: *Ochrona środowiska naturalnego i wspieranie efektywności wykorzystania zasobów*.

Zadania z zakresu ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego przewidziane są również w regionalnych programach operacyjnych. Przewiduje się wspieranie projektów z zakresu kultury, których celem jest wspieranie kreatywności, innowacyjności, przedsiębiorczości oraz wykorzystania kapitału ludzkiego. Zakłada się również wsparcie projektów ukierunkowanych na aktywizację oraz integrację społeczną, wzmocnienie potencjału poszczególnych obszarów⁶.

Istotne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich ma również Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. W obrębie poszczególnych celów przewiduje się działania w zakresie ochrony i poprawy stanu dziedzictwa kulturowego: Działanie *Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich: odbudowa i poprawa stanu dziedzictwa kulturowego wsi, w tym: tworzeniu planów ochrony zabytkowych układów wraz z zabudową oraz rewitalizacji lub rekultywacji tego obszaru lub obiektów zabytkowych*⁷.

Znaczenie dla realizacji Programu będą miały również środki prywatne właścicieli zabytków, organizacji pozarządowych i inne.

⁶ Źródło: www.mrr.gov.pl [dostęp: 25. 11. 2013].

⁷ Źródło: www.minrol.gov.pl [dostęp: 25. 11. 2013].

Uzasadnienie

Uchwałę opracowano w związku z realizacją przez Powiat Międzyrzecki zadania publicznego związanego z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, zgodnie z wymogami art. 4 ust. 1, pkt. 7 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2013 r., poz. 595 z późn. zm.).

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Międzyrzeckiego został opracowany w celu realizacji zapisów z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), którego idea jest stworzenie spójnego systemu opieki nad zabytkami powiatu, obejmującego ochronę i poprawę stanu zasobów środowiska kulturowego, promocję i turystyczne udostępnienie zabytkowych atrakcji, uwzględnienie otoczenia obiektów zabytkowych, parków kulturowych i krajobrazowych w działaniach samorządów zmierzających do kształtowania i utrzymania ładu przestrzennego, a także edukacji, budowania tożsamości kulturowej i obywatelskiej oraz rozwoju gospodarczego powiatu.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Międzyrzeckiego na lata 2014-2017 został wysłany do Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w dniu 7 stycznia 2014 r. z prośbą o opinie, zgodnie z art. 87 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

Środki na realizację zadań będą zabezpieczone w budżecie powiatu.

W związku z powyższym podjęcie niniejszej uchwały jest uzasadnione.